

Schepping & Samenleving een duurzame relatie

Verslag van het
Christelijk-Sociaal
Congres 24 & 25
augustus 2011
te Doorn

Christelijk Sociaal Congres
24 & 25 augustus
2011

Schepping & Samenleving

*Verslag van het Christelijk-Sociaal Congres,
24 & 25 augustus 2011 te Doorn*

redactie:

Wim Eikelboom

Hans Groen

De congrescommissie 2011 was als volgt samengesteld:

Jan-Willem van den Braak (voorzitter), *VNO-NCW*

Cor van Beuningen, *Socires*

Henriëtte Hulsebosch, *Skanfonds*

Dirk Koops, *CSJC/SBI*

Ineke Ludikhuize, *Passage*

Piet Hazenbosch, *CNV*

Hillie van de Streek, *SRW*

Ron Rijnbende, *UnieNzv*

Jan Jacob van Dijk, adviseur

Wim Eikelboom, secretaris

© 2011 Stichting Christelijk-Sociaal Congres

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaargemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopiëren, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag, typografie, zetwerk: Hans Groen, Amsterdam

Gezet uit de Garamond (tekst) en de Fresco Sans (koppen)

Fotografie: Hans Lebbe

Druk: Ridderprint, Ridderkerk

In dit verslag kunnen we terugvinden wat tijdens het Christelijk-Sociaal Congres 2011 met 250 deelnemers is gedeeld. En meer nog: de hoofdsprekers hebben hun Congresbijdragen voor deze bundel zodanig bewerkt dat het zeer de moeite waard is hun bijdrage aan de voortgang van de christelijk sociale beweging op je in te laten werken.

In 2011 is het 120 jaar geleden dat dr. Abraham Kuiper op 9 november 1891 het eerste christelijk-sociaal congres opende met het uitspreken van de rede Het sociale vraagstuk en de christelijke religie. Ook andere gebeurtenissen maakten het jaar 1891 tot een in sociaal opzicht belangrijk jaar. In mei 1889 verscheen de eerste sociale encycliciek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII.

In 1919 vond het Tweede Christelijk-Sociaal Congres plaats.

In 1991, 100 jaar na *Rerum Novarum* was er in Doorn het Derde Christelijk-Sociaal Congres onder de titel *Bedreigde Verantwoordelijkheid*.

De verbinding tussen deze historische gebeurtenissen is dat christenen antwoord willen geven op de roep om recht en gerechtigheid, in het bijzonder in het sociaal en economisch leven.

Het komt er nu op aan dat de stenen die wij bijdragen aan onze samenleving en de concrete stappen die wij vanuit onze christelijk-sociale overtuiging zetten houden en duurzaam zullen zijn. Daarom willen wij voortbouwend op wat wij in 2010 hebben gedaan in 2011 onze bezieling omzetten in praktijk en zodoende herkenbaar en relevant blijven.

Daarom kiezen wij nu voor het Congres 2011 het thema *Schepping en Samenleving. Een duurzame relatie*. Met dit thema wil de Christelijk-Sociale beweging haar eigentijdse antwoord geven op de boodschap van de profeet Jesaja waarin hij zegt dat God de aarde geformeerd en haar gemaakt heeft, Hij heeft haar gegrondvest; niet tot een baaierd heeft Hij haar geschapen, maar ter bewoning heeft Hij haar geformeerd.

Dit vraagt om een wereld waar recht en gerechtigheid opbloeit. Dit vraagt om onze bijdrage. Dit vraagt om het besef dat onze bijdrage er toe doet. Dát onze bijdrage er toe doet wordt ook treffend tot uitdrukking gebracht door de joodse denker Abraham Joshua Heschel wanneer hij zegt dat het Gods droom is om niet alleen te zijn, om de mensheid als bondgenoot te hebben in de voortgang van de schepping.

Door wat wij ook doen, door elke daad die wij verrichten bevorderen of belemmeren wij de verlossing; wij verzwakken óf versterken de macht van het boze. Het is kortom aan de mens, het is aan ons om door onze daden de hoop en het uitzicht op rechtvaardige en solidaire samenleving levend te houden.

Met de keuze voor het thema *Schepping en Samenleving* geeft het Christelijk-

Sociaal Congres ook uitdrukking aan het besef dat duurzaamheid betrekking heeft op zowel het ecologische als het menselijke aspect.

Het geldt de verhouding van de mens tot de Schepper en heel de schepping en de relatie van de mens tot zijn medemens. Ook verleden, heden en toekomst zijn met elkaar verbonden. Verschillende generaties, jong en oud zijn op elkaar aangewezen. Allen, autochtonen en allochtonen, mannen en vrouwen zijn deel van een en dezelfde mensheid.

Deze navelstreng van duurzame verbondenheid en afhankelijkheid wordt door de Duitse filosoof Hans Jonas op aansprekende wijze tot uitdrukking gebracht: “Handel zo dat de effecten van je handelen in harmonie zijn met de duurzaamheid van het menselijk leven op aarde.”

Het Congres *Schepping en Samenleving. Een duurzame relatie* is ook het begin van de weg naar 2016, het jaar waarin het Congres-Sociaal Congres 125 bestaat. Voorzitter Herman Kaiser zegt hierover in zijn bijdrage:

“Is wij in 2016 een sprankelend congres willen houden om onze fierheid en overtuigingskracht uit te stralen zal er in de komende vijf jaar wel wat moeten gebeuren.

“De stichting Christelijk Sociaal Congres wil graag het debat aanjagen om de levenskracht van het christelijk-sociaal middenveld ter herwinnen. Maar meer dan dat kunnen wij niet doen. Het nieuwe elan zal uit de organisaties zelf moeten komen. Van de leiding tot en met de werkvloer.

“Het idee van ons bestuur is dat de komende vijf jaar gericht wordt toegewerkt naar het jubileumcongres. Wij zullen in nauw overleg met het christelijk-sociaal middenveld elk jaar thema’s aanreiken als inhoudelijke opmaat naar het ‘vierde christelijk sociaal congres’.

“Ik geloof met overtuiging dat het mogelijk is om onze presentie ook in de toekomst te waarborgen. Het christelijk-sociaal middenveld kan het verschil maken.”

De bijdragen in dit Congresverslag vormen een goede basis voor het op weg gaan naar CSC Amsterdam 2016.

Wim Eikelboom
Secretaris CSC

Inhoud

<i>ds Abeltje Hoogenkamp</i>	
Dagopening	1
<i>Herman Kaiser</i>	
Een verwarrende zomer - Openingstoespraak	6
<i>Jan J. Boersema</i>	
Heeft de schepping een christelijke rentmeester nodig?	11
<i>Maxime Verhagen</i>	
De Missie van Rentmeesterschap	22
<i>Klaas van Egmond</i>	
Levensbeschouwing en duurzame politiek	33
Adriaan Borstprijz 2011 voor Josine Westerbeek-Huitink	51
Deelnemers	55

Dagvoorzitter Jacobine Geel

ds Abeltje Hoogenkamp

Zondag

Zondag had ik me voorgesteld
in de hangmat door te brengen
tussen de stevige stammen van de bomen
dicht boven de aarde
en van de hemel ver genoeg verwijderd
om me een mens op zijn plaats te voelen.

Maar het regende.

(Remco Campert)

Openingslied: Die chaos schiep tot mensenland *(T: Huub Oosterhuis)*

Schriftlezing: Genesis 1:24-2:3 Nieuwe Bijbelvertaling

God zei: “De aarde moet allerlei levende wezens voortbrengen: vee, kruipende dieren en wilde dieren.”

En zo gebeurde het. God maakte alle soorten in het wild levende dieren, al het vee en alles wat op de aardbodem rondkruipt. En God zag dat het goed was. God zei: “Laten wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op ons lijken; zij moeten heerschappij voeren over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarop rondkruipt.”

God schiep de mens als zijn evenbeeld, als evenbeeld van God schiep hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep hij de mensen. Hij zegende hen en zei tegen hen: “Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag: heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen.” Ook zei God: “Hierbij geef ik jullie alle zaaddragende planten en alle vruchtbomen op de aarde; dat zal jullie voedsel zijn. Aan de dieren die in het wild leven, aan de vogels van de hemel en aan de levende wezens die op de aarde rondkruipen, geef ik de groene planten tot voedsel.” En zo gebeurde het. God keek naar alles wat hij had gemaakt en zag dat het zeer goed was. Het werd avond en het werd morgen. De zesde dag. Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. Op de zevende dag voltooide God zijn werk, op die dag hield hij sabbat van al het werk dat hij had gedaan. God zegende de zevende dag en heiligde die, want op die dag heeft hij sabbat gehouden van al zijn scheppingswerk.

Lied: LvdK 481

Overweging

Niet de mens, maar de sabbath is de kroon op de schepping. Daar lezen we vaak overheen. Meestal wordt gezegd: de mens is de kroon op de schepping. Maar dat is dus niet zo. Het is de sabbath! Daar loopt alles op uit, daar gaat alles naartoe: “Op de zevende dag voltooide God zijn werk, op die dag hield hij sabbath van al het werk dat hij gedaan had. God zegende de zevende dag en heiligde die, want op die dag heeft hij sabbath gehouden van al zijn werk.” God voltooit zijn werk dus met... uitrusten. De sabbath wordt als laatste geschapen, dat is de kroon op de schepping. De zevende dag maakt alles compleet, helemaal goed, niks meer aan doen.

God voltooit zijn werk dus met uitrusten, voor de mens begint alles met uitrusten. De mens wordt gemaakt op de zesde dag, de schepping is al bijna af, en zijn eerste opdracht is rondlummelen. Voor de mens gaat de sabbath aan al het andere vooraf. Het is het begin, het paradijs. Je hoeft niets. Je bent bloot. Je schaamt je nergens voor. Je bent er gewoon. Er hoeft niets verdiend te worden, want er is genoeg. Je hoeft geen dieren dood te maken, want je leeft van de planten en de vruchten. Dat kan eeuwig duren. Met deze duurzaamheid, daarmee begint de bijbel. Dat is de inzet, daar is alles mee begonnen, zo is het bedoeld. Het is goed. Er hoeft niks. Alles is er al. God heeft hard gewerkt en daarom zijn wij vrij.

Niet de mens, maar de sabbath is dus de kroon op de schepping. Wonderlijk toch dat we daar zo vaak aan voorbij lezen. En voorbij leven. Wij zijn geneigd onszelf als die kroon te zien, als dat waar alles op uitloopt, als dat waar alles naartoe gaat. Maar de schepping is voltooid met die sabbath! En voor de mens begint het met de sabbath—met uitrusten, ophouden, staken. Wonderlijk toch dat we daar zo vaak aan voorbij lezen. En voorbij leven. Want wij zijn geneigd de handen uit de mouwen te willen steken. Eerst werken, dan eten. En wij zien de schepping toch—ja, sorry God—ook een beetje als het werk van onze handen. En is dat zo gek? Nederland is land uit water. Er was niks: woest en ledig. Polderen. Overleggen. Samen aan de slag om deze samenleving op te bouwen. Ledigheid is des duivels oorkussen. Bij ons is het pas na gedane arbeid goed rusten.

God heeft hard gewerkt, zo lezen we vanmorgen. En na gedane arbeid gaat God goed rusten. Maar voor de mens ligt dat anders. De mens heeft nog helemaal niks gedaan, hij is er gewoon. En hij krijgt van God meteen die vrije dag kado. Zomaar, gratis en voor niks. Het is met de sabbath zoals met alle dingen die er werkelijk toe doen in het leven: je krijgt ze zonder dat je er iets voor hebt gedaan. Het geschenk gaat voorop. Ons begin, wie wij zijn, wat wij zijn—het is ooit begonnen met een gave. We hebben ons leven niet gewild, niet gemaakt, niet gekozen, maar ontvangen. Het is ons gegeven. En zo is het eigenlijk steeds gegaan met alles wat fundamenteel is en echt belangrijk, dat kunnen we nauwelijks regelen of produceren of organiseren. Het valt ons toe, zomaar. Dat je leeft in een land waar genoeg te eten is en niet geschoten wordt. Dat je talenten hebt en mogelijkheden die te ontplooiën. Dat je aardigheid hebt in het leven. Dat er kinderen komen. Dat je lijf het doet. Je hebt er niet voor gewerkt, je hebt het niet verdiend—het is je toegevallen. En het grappige is dat we hier lezen dat het met rust ook zo werkt. We krijgen de sabbath.

Rust krijgen? Dat maakt ons alert. Dan moet je opletten. Want als we onze welverdiende rust krijgen, dan betekent dat meestal dat we dood zijn. Of in het beste geval tegen onze zin afgevlloed of met pensioen. Rust krijgen is bij ons slecht nieuws. Wij nemen vakantie, we nemen onze uren op, we nemen het ervan. Sabbath neem je niet, die krijg je. Het is iets anders dan vakantie, *chillen* of *quality time*. *Chillen* is: ik ben oververhit geraakt en ik moet dringend afkoelen. Dat ga ik doen met een heleboel koude biertjes op het strand van Ibiza. *Quality time* is met een korte stedentrip proberen recht te zetten dat je elkaar de rest van het jaar eigenlijk niet of nauwelijks spreekt. En vakantie is iets waar we hard voor gewerkt heb-

ben, een arbeidsvoorwaarde, vastgelegd in de CAO—vakantie heb je verdiend. Sabbath niet. Die is er, zomaar. Een gave, een geschenk.

Wat krijgen we eigenlijk van God? De sabbat is een dag waarop we stilgezet worden en tot stilstand komen. En dan, net als die eerste mensen, een beetje gaan rondlummelen. Een dag waarop nou eens niets hoeft, een dag waarop we vrij zijn. Het is als in het paradijs. Misschien ben je bloot. Misschien ben je samen. Er is tijd. Je bent er, zomaar. Er zijn anderen, zomaar. Je gaat proeven, voelen, zien, horen, ruiken. Er hoeft niets verdiend te worden, want er is genoeg. Je bent deel van de schepping en je ziet dat het goed is. Het is het paradijs.

Sabbath houden doen we niet uit onszelf. Want wij laten ons niet zomaar stilzetten. Daar hebben we anderen bij nodig, daar moeten we bij geholpen worden. Door kinderen in ons leven, die ons voordoen hoe je dat doet, spelen, er zomaar zijn, niks hoeven. Door ons lichaam, dat de grens aangeeft. Door kunstenaars, die ons ontroeren, verrassen en verwaren. Door onze vrouw of man, die zegt dat het nou genoeg is geweest, dat het zo niet langer gaat, dat je nu naar huis moet komen. Door God die ons roept.

Ik denk dat ik van alles moet en ik ga maar door. En ik ben niet de enige. Dat komt denk ik omdat ik geneigd ben mijzelf als kroon op de schepping te zien. Wij zijn geneigd te denken dat de schepping eigenlijk het werk van onze handen is. Ja, ik denk dat veel mensen op dit congres ook niet goed van ophouden weten. Ik citeer uit het “woord vooraf” van de congresbundel: “Dit vraagt om onze bijdrage, dit vraagt om het besef dat onze bijdrage ertoe doet. Door alles wat wij doen, door elke daad die wij verrichten bevorderen of belemmeren wij de verlossing, wij verzwakken óf versterken de macht van het kwade.” Dat is veel moeten, veel opdracht. Weinig zomaar zijn. En er is ook veel te doen als je een wereld wil waar brood, recht en liefde is genoeg voor iedereen.

Straks duiken jullie weer het programma in. Er zijn workshops, discussies en lezingen. De samenleving moet opgebouwd, de schepping heeft ons nodig en aan een duurzame relatie moet hard gewerkt worden. Maar aan het begin van de tijd, aan het begin van ons leven en aan het begin van deze dag geeft God ons de opdracht om te lummelen. Sabbath is luieren, lezen, vrijen, wandelen, met kinderen spelen, naar mooie muziek luisteren, naar de kerk gaan. Sabbath is alles waarbij je niet bezig bent iets te verdienen of iets goed te doen. Allemaal activiteiten die de natuur niet uitputten, de economie niet voortstuwen en ons lichaam niet afmatten.

En dat is niet toevallig. Want wie sabbath viert, deelt in de duurzaamheid van God en die duurt lang: hij laat het werk van zijn handen niet los. Wie sabbath viert zal het merken: Dan is het aardse leven goed, omdat de hemel ons begroet. Wie sabbath viert, oefent het paradijsleven—en daar zijn we uiteindelijk allemaal voor gemaakt.

Amen.

Dankbede, voorbede, stil gebed, Onze Vader

Onze Vader Die in de Hemelen zijt,
Uw Naam worde geheiligd;
Uw Koninkrijk kome;
Uw wil geschiede,
gelijk in de Hemel alzo ook op de aarde.
Geef ons heden ons dagelijks brood;
en vergeef ons onze schulden,
gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren;
en leid ons niet in verzoeking,
maar verlos ons van de Boze.
Want van U is het Koninkrijk
en de kracht en de heerlijkheid
tot in eeuwigheid.
Amen.

Slotlied LvdK 479

(mmv. Henk Thiadens, piano)

Herman Kaiser ontvangt het eerste exemplaar van *Een schrijnend gebrek*, de nieuwe publicatie uit de reeks Christelijk Sociaal Denken die bij Uitgeverij Kok verschijnt, uit handen van de redacteur, Jan Jacob van Dijk

Herman Kaiser

Deze zomer ben ik in de vakantie minder aan lezen toegekomen dan gebruikelijk. Dat kwam door Europa. Geen dag ging voorbij zonder dat de kranten vol stonden over Europa, Griekenland en de Euro. De Europese leiders waren dagelijks in het nieuws om hun gebrek aan besluitvaardigheid en daadkracht te tonen. De populisten sponnen daar garen bij met goedkope retoriek en met de media die deze nog eens dagelijks uitvergrootten.

In een periode dat de kranten en weekbladen verslag deden van de ene crisis na de andere, kom je nauwelijks meer toe aan het lezen van boeken. Daar heb je dan gewoon de rust niet voor.

Europa raakt ons

Wie de geschiedenis van europa kent kan bange gevoelens krijgen als leiderschap en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid en solidariteit onzichtbaar zijn. De christelijk sociale beweging heeft gedurende de 20^e eeuw een belangrijke rol gespeeld bij het opnieuw opbouwen van het oude continent. De grote voor mannen van Europa stonden in de traditie van het christelijk sociaal denken. Zij ontwikkelden het model van een sociale markteconomie die de basis was voor meer dan een halve eeuw cohesie, welvaart en vrede. De crisis in Europa kan daarom niet ongenoemd blijven bij de start van ons tweedaags congres. De crisis in europa raakt ons en zal ons ook in dit congres moeten beroeren.

Doen wij er toe?

Voorafgaand aan deze bijeenkomst vond een werkontbijt plaats met enkele vertegenwoordigers uit onze achterbannen. Over de achtergrond van dit samenzijn wil ik u graag verder informeren. Het bestuur van de Stichting CSC maakt zich grote zorgen of het Christelijk Sociaal middenveld morgen nog een rol van betekenis speelt in onze samenleving. Een samenleving die steeds opener onverschilligheid en zelfs vijandig toont ten opzichte van organisaties en bewegingen die voortkomen uit een religieuze traditie.

De vraag die zich aandient: wat moeten wij doen om ook morgen nog relevant te blijven vanuit onze opdracht en verantwoordelijkheid als christelijk sociale organisaties.

Gevangen in dilemma's

Ons bestuur krijgt signalen uit het veld dat er niet gewacht kan worden om aan tafel te gaan zitten om ons die vraag te stellen. Willen wij er echt nog wel toe doen? Zo ja, wat zijn dan de acties die daarvoor nodig zijn. Moet er een gezamenlijke strategie komen? Of hobbelen wij ieder maar door totdat de batterijen leeg zijn?

Het christelijk-sociaal middenveld lijkt gevangen in volgende dilemma's:

- 1) Kiezen voor macht of voor inhoud
- 2) Kiezen voor breed/kleurloos of smal/identiteitsvol
- 3) Kiezen voor open speelruimte of voor beschutte niche
- 4) Kiezen voor institutie of beweging.

Uitweg of uitgang

Er is geen eenduidige manier om uit deze dilemma's te ontsnappen. Het christelijk-sociaal middenveld heeft daarom de neiging om voort te borduren op het bestaande.

Dat konden wij ons de afgelopen tien jaar nog veroorloven. Maar nu niet meer. Zonder een gezamenlijk strategisch antwoord komen wij terecht in een situatie waarin de focus meer op overleven dan op onze identiteit en missie ligt. Wij worden een speelbal in de nadagen van de verzorgingsstaat. Misschien zijn er hier en daar nog enkele nichespelers. Maar het is de vraag of wij er nog wel echt toe doen.

Op weg naar 2016

Over vijf jaar is het 125 jaar geleden dat het eerste Christelijk Sociaal Congres in Amsterdam werd gehouden. In 2016 wordt ook het jubileum gevierd van de eerste sociale encycliciek *Rerum Novarum*. Onze stichting bestaat dan 25 jaar. Er is genoeg te vieren en te herdenken. Lijkt vanzelfsprekend. Maar toch leg ik u een vraag voor. De komende vijf jaar zullen bepalend zijn of het christelijk-sociaal denken ook daadwerkelijk een impact houdt op onze samenleving en de kwaliteit van leven van mensen. Als wij nu de urgentie niet begrijpen dat wij voor beslissende momenten komen te staan missen wij mogelijk definitief te aansluiting met de 21e eeuw. Ik ben een aartsoptimist en probeer mijn katholieke blijmoedigheid

niet te verliezen. Maar wij moeten ook niet naïef zijn. De betekenis van levensbeschouwelijke organisaties —en zeker ook die met een christelijke achtergrond— verliezen in hoog tempo hun relevantie voor politiek, economie en samenleving. Terwijl onze beweging juist ontstaan is om van betekenis te zijn voor de kwaliteit van leven voor iedereen in de samenleving en de zwaksten in het bijzonder.

Ik leg u de vraag voor: welk congres wilt u in 2016 houden? U kunt kiezen voor een geschiedkundig congres waarin wij historici vragen om verhalen te houden hoe belangrijk wij waren voor de vorige eeuw. Of voor een feestcongres waarin wij vieren dat wij als christelijk-sociaal middenveld een boodschap hebben aan politiek, economie en samenleving. Een boodschap die gaat over de kwaliteit van leven van gewone mensen. Mensen op zoek naar perspectief en vooruitgang. Op zoek naar warmte en geborgenheid. Op zoek naar kracht en toerusting om standvastig te kunnen zijn in een nieuwe tijd en een nieuwe wereld met ongekende uitdagingen.

Fier en sprankelend

Als wij in 2016 een sprankelend congres willen houden om onze fierheid en overtuigingskracht uit te stralen zal er in de komende vijf jaar wel wat moeten gebeuren.

De stichting Christelijk Sociaal Congres wil graag het debat aanjagen om de levenskracht van het christelijk-sociaal middenveld ter herwinnen. Maar meer dan dat kunnen wij niet doen. Het nieuwe elan zal uit de organisaties zelf moeten komen. Van de leiding tot en met de werkvloer.

Het idee van ons bestuur is dat de komende vijf jaar gericht wordt toegewerkt naar het jubileumcongres. Wij zullen in nauw overleg met het christelijk-sociaal middenveld elk jaar thema's aanreiken als inhoudelijke opmaat naar het 'vierde christelijk sociaal congres'.

Wij zullen u de komende maanden benaderen om een actieve bijdrage hieraan te leveren.

Ik geloof met overtuiging dat het mogelijk is om onze presentie ook in de toekomst te waarborgen. Het christelijk-sociaal middenveld kan het verschil maken.

De wijze lessen van Jonathan Sachs

Tijdens het congres van vorig jaar hebben wij via een video van de IKON kunnen kennismaken met Jonathan Sachs. Hij was onlangs nog als Engelse opperrabbin en afgevaardigde in het Hogerhuis voor een hoorzitting in de Tweede Kamer over het ritueel slachten.

Jonathan Sachs beschrijft in zijn bekende boek *The dignity of difference* hoe groot de impact is van de grote godsdiensten door de eeuwen heen. Zij belichamen waarheden die economie en politiek niet kunnen bieden en deze blijven steek houden als alles eromheen verandert. "Beschavingen overleven niet door kracht, maar door de manier waarop ze op de zwakken reageren; niet door rijkdom maar door de zorg die ze aan de armen besteden;

niet door macht maar door hun bewogenheid met de machtelozen. De ironische maar uiterst menselijke les van de geschiedenis is dat een cultuur alleen onkwetsbaar is als ze mededogen betoont aan wie kwetsbaar zijn. De ultieme waarde die we zouden moeten proberen te maximeren is menselijke waardigheid—de waardigheid van alle menselijke wezens, gelijk als ze zijn als kinderen van de scheppende verlossende God.”¹ De menselijk waardigheid is dus in feite de meest duurzame factor in de geschiedenis. De schepping kan alleen voortbestaan door een duurzame humaniteit.

Maar het omgekeerde is ook waar. De humaniteit kan alleen voort blijven bestaan als de duurzaamheid van de schepping is gewaarborgd.

Schepping als thema

En daarmee komen wij ook op het congressthema van dit jaar terecht. De duurzaamheid van de schepping heeft alles te maken met het behoud van de menselijke waardigheid. Het veronachtzamen van de humane waarden leidt tot tomeloze hebzucht, sociale onrechtvaardigheid, roekeloosheid in het omgaan met de aarde en daardoor ook tot roekeloosheid in het omgaan met de medemens en de fundering van de democratische rechtsstaat. Het verband tussen sociale rechtvaardigheid, duurzaamheid van de schepping en de waarden van de democratische rechtsstaat is treffend beschreven in de sociale encycieliek *Caritas in Veritate*.

Het begrip duurzaam in het christelijk-sociaal denken

Het begrip ‘duurzaamheid’ gaat in het christelijk sociaal denken veel verder dan ecologie. In *Caritas in Veritate* wordt gewezen op het gevaar van twee valkuilen waarin christenen niet terecht moeten komen. Enerzijds is er het gevaar van een verabsolutering van de schepping; de natuur wordt een doel in zichzelf. Er ontstaat een taboe op het aantasten van de natuur. De natuur wordt als belangrijker geacht dan de menselijke persoon. Er dreigt dan een soort nieuw pantheïsme te ontstaan. Uit een dergelijk primaat voor de natuur kan niet het heil van de mens en de mensheid worden afgeleid.

Een tweede gevaar ligt in precies de omgekeerde redenering. Als de mens de schepping niet respecteert als een geschenk dat door alle generaties moet kunnen worden gebruikt, zal de natuur als een gebruiksvoorwerp worden benut totdat alles gewoon op is. Het uitbuiten en opgebruiken van de natuur is een miskennis van de bedoeling van onze Schepper. De natuur is ons gegeven om ons te kunnen ontplooiën, maar niet ten koste van anderen. Die anderen zijn de armen van nu die wij de hulpbronnen onthouden die hen in deze tijd en deze generatie toekomen. Het zijn ook de toekomstige generaties. Door roekeloos met onze schepping om te gaan beledigen wij in feite onze Schepper en onze kindskinderen.

¹ Jonathan Sacks: Een leven met verschil; uitgeverij Meinema 2005; pagina 250.

Schepping, humaniteit en diversiteit

Ik wil deze inleiding graag afsluiten met een tweede citaat van Jonathan Sachs: “Als we een idee moeten vinden dat opgewassen is tegen de uitdaging van onze tijd zal ... dit uit onze de grote religieuze tradities moeten komen. Ik heb ... geprobeerd om één mogelijke vorm van die idee te verwoorden, namelijk dat de ene God, schepper van de diversiteit, ons opdraagt om zijn schepping te respecteren door de diversiteit te eerbiedigen. God, de maker van alles, heeft zijn beeltenis op de persoon als zodanig gedrukt, voorafgaand aan en onafhankelijk van onze diverse culturen en beschavingen. Zo heeft hij het menselijk leven een waardigheid en heiligheid verleend die onze verschillen overstijgt. Dat is de substantie van zijn verbond met Noach en dus met de gehele mensheid.”²

Graag roep ik u allen op om juist in de komende jaren opnieuw te investeren in dat verbond met Noach. Wij moeten de urgentie voelen van de noodzaak van dat verbond. Wij zijn dit verplicht aan onze kinderen en kindskinderen. Maar ook allen die ons zijn voorgedaan in dienst van de humaniteit en de heiligheid van de schepping.

2 Idem pagina 256.

20 jaar Christelijk-Sociaal Congres

Gesprek met Niek Jan van Kesteren, algemeen directeur VNO-NCW, en Anton Westerlaken, oud-CNV voorzitter, over geschiedenis en actualiteit van de christelijk-sociale beweging.

Jan J. Boersema

Inleiding

Het milieuvraagstuk behoort tot de grote mondiale vragen van deze tijd en het is noodzakelijk dat er ook in christelijke kring regelmatig bezinning op dit vraagstuk plaatsvindt. Aan die bezinning wil ik in dit artikel bijdragen door bovenstaande vraag te stellen en te beantwoorden. Ik begin met een nadere verkenning van het in dit verband veelgebruikte begrip rentmeester. Mijn conclusie zal zijn dat dit niet kan gelden als een bijbels begrip voor de gewenste omgang met het natuurlijk milieu. We treffen in de bijbel wel een rentmeester aan maar die gaat niet over het natuurlijk milieu. Vervolgens verwoord ik enkele noties over de natuur die naar mijn idee wel als bijbels kunnen gelden en ook kunnen inspireren tot een betere omgang met de schepping. Tenslotte komt de originele bijbelse rentmeester weer terug en die blijkt uiterst relevant te zijn voor het bredere milieuvraagstuk.

De bijbelse rentmeester en de natuur

In het recente milieudebat wordt de term rentmeesterschap gezien als de typering bij uitstek van de christelijke houding ten opzichte van het natuurlijk milieu. De term wordt eveneens verbonden met de christelijke politieke partijen. Dit

laatste is terecht. Het is zelfs een kenmerk bij uitstek want de term werd en wordt bij alle christelijke partijen in partijprogramma's gebruikt en nooit in de programma's van overige partijen. Wat frequentie betreft wordt het overtroffen door het woord duurzaamheid, maar dat begrip is niet onderscheidend. Maar hoe kenmerkend de term ook mag zijn voor de genoemde partijen, daarmee is nog niet gezegd dat we te maken hebben met een bijbels begrip. Het gebruik ervan in de partijprogramma's en in daarmee verwante discussies suggereert dat wel. De argumentatie daarvoor heeft de volgende algemene structuur:

1. De wereld wordt gezien als Gods schepping.
2. Deze schepping is aan de mens in beheer gegeven.
3. De mens moet zich bij dat beheer als een rentmeester gedragen.

Het eerste punt kan gezien worden als een religieus uitgangspunt, dat als zodanig in het maatschappelijke en politieke verkeer geen nadere argumentatie vereist. Grondslag hiervoor vormen de beide scheppingsverhalen in de eerste drie hoofdstukken van het bijbelboek Genesis. Voor het tweede punt ligt dat anders. Men kan zich afvragen of deze uitspraak aan de bijbel ontleend is, tot de bijbel herleid kan worden dan wel in lijn is met het bijbels gedachtegoed. Het ligt voor de hand om allereerst in de beide scheppingsverhalen te zoeken naar ondersteuning voor de uitspraak. In de partijprogramma's van de afgelopen jaren wordt indirect verwezen naar het tweede scheppingsverhaal (Gen. 2:4—3:24). Dat gebeurt door het gebruik van de woorden 'bouwen en bewaren' (SGP), 'bewerken en bewaren' (CDA) en de modernere variant 'bewerken en ontwikkelen' (CU).¹ Beide woorden treffen we aan in 2:15, waar we lezen dat de mens door God in de hof van Eden wordt geplaatst "om dien te bewerken en te bewaren" (vertaling van het NBG). De opdracht betreft niet de 'de aarde' maar is in dit verhaal beperkt tot de hof. Het is mogelijk dat de hof als *pars pro toto* moet worden opgevat en staat voor de hele aarde. Maar dan blijft de vraag wat onder 'bewerken en bewaren' moet worden verstaan. De gebruikte Hebreeuwse werkwoorden hebben een agrarische (bewerken) en een 'beschermen tegen gevaar' (eerder bewaken dan bewaren) connotatie. Wij weten van de dagelijkse werkzaamheden van de mens in de hof van Eden niet zo veel, maar wel dat de mens uit die tuin is verdreven en dat de verhouding met de aarde en de natuur ingrijpend is gewijzigd (3:17-19). De aarde zal weerbarstig zijn bij de pogingen van de mens om er zijn dagelijks brood op te verbouwen. De opdracht tot 'bewerken en bewaren' wordt buiten de hof nergens herhaald.² Het gaat daarom niet aan om zonder meer op basis van dit tweede scheppingsverhaal te veronder-

1 In het verleden is in kringen van het GPV ook veelvuldig de combinatie 'bouwen en bewaren' gebruikt, o.a. als titel van een studie over de milieuproblematiek van de Groen van Prinsterer stichting uit 1974. De nu gekozen actieve variant is typerend voor de ontwikkeling van het GPV, die op dit punt wordt voorgezet door de CU

2 In dit verband wordt nog wel eens psalm 115:16 geciteerd ('de hemel is de hemel van de Here, maar de aarde heeft Hij aan de mensenkinderen gegeven') maar in lijn met andere Schriftgedeelten moeten we aannemen dat hier bedoeld is 'om te bewonen' en niet in eigendom of beheer.

stellen dat ook buiten de tuin ‘de schepping de mens in beheer is gegeven’.

In het eerste scheppingsverhaal (1:1 — 2:4) komen de beide teksten voor over het heersen over de dieren en het onderwerpen van de aarde (26, 28). Deze *Dominium Terrae* passage is al eeuwenlang onderwerp van exegese.³ Wat de uitleg ook moge wezen, vast staat dat in de tekst sprake is van een beschrijving van het gedrag van de mens in en ten opzichte van de schepping. Er staat niet dat die schepping aan de mens in beheer wordt gegeven. Het enige dat in dit verhaal expliciet aan de mens wordt gegeven, is het zaaddragend gewas en alle vruchtbomen; beide worden gegeven om de mens tot spijze te dienen (1:29).

De conclusie moet derhalve zijn dat beide scheppingsverhalen geen basis bieden voor de onder punt twee vermelde uitspraak.

Hoe zit het met overige gedeelten uit de bijbel? Bieden die wel aanknopingspunten? Is de situatie na de vloed niet veranderd?

In Genesis 9, na de vloed, wordt gebroken met de vegetarische voedselvoorziening van de mens. “Al wat zich roert zal u tot spijze zijn; Ik heb het u alles gegeven evenals het groene kruid” (9:3). Het verschil met het eerste scheppingsverhaal is evident, het eten van vlees wordt toegestaan, maar het gaat te ver om hier van het ‘in beheer geven van de schepping’ te spreken. De relatie mens-schepping zoals die uit deze passage naar voren komt, is enerzijds beperkter omdat het over de voedselvoorziening gaat en anderzijds harder omdat er sprake is van ‘vrees en schrik’ voor de mens bij de dieren. Dat in ditzelfde hoofdstuk zeven keer sprake is van een verbond tussen God en de schepping (ook wel het regenboogverbond genoemd), is betekenisvol en hoopgevend. In het kader van dit artikel kunnen niet alle overige gegevens in Oude en Nieuwe Testament worden besproken, hiervoor verwijst ik naar de literatuur.⁴ Daaruit komt onder meer naar voren dat er een duidelijk onderscheid gemaakt moet worden tussen de ‘wilde’ natuur en de ‘tamme, gedomesticeerde’ natuur. Voor de omgang met de gedomesticeerde natuur worden in de Schrift regels gegeven. De wilde natuur heeft een Januskop: ze dwingt bewondering af maar ze boezemt ook angst in, ze kan zowel tot zegen als tot vloek zijn. Lelies, bergtoppen en landschappen kunnen ons bekoren, maar droogte, wilde dieren en de diepe wateren beangstigen en vrees aanjagen.

Mijn conclusie is dat er ook in de rest van de bijbel geen steun gevonden kan worden voor de gedachte dat de mens de schepping in beheer heeft gekregen.

Hoewel hiermee in feite de derde uitspraak komt te hangen, willen we hem toch bespreken om te bezien of het rentmeesterschap voor de houding van de mens ten opzichte van (delen van) de natuur een bruikbaar concept is. Is de term typerend voor een op de bijbel gebaseerde zorgzame houding van de mens ten opzichte van het natuurlijk milieu? Helaas dreigt ook deze zoektocht op een teleurstelling uit te lopen. Het woord rentmeester

³ Voor een overzicht van de opvattingen over deze passage zie: H.J. van Soest (1996). Mijn eigen opvatting is te vinden in: J.J. Boersema (1997, hoofdstuk 2).

⁴ Bijvoorbeeld naar het voortreffelijke boekje van C. Houtman (1984), *Wereld en tegenwereld. mens en milieu in de bijbel*. Ten have, Baarn.

ontbreekt in de Nederlandse vertaling van de OT en niet alleen het woord: ook de (moderne) gedachte ontbreekt. Nergens wordt in de mens-natuur relatie de positie van de mens getypeerd met het woord rentmeester(schap). In Engelse vertalingen treffen we het woord steward aan als vertaling voor een man die huismeester of huisbewaarder is.⁵ We vinden het woord rentmeester, in de Nederlandse bijbelvertalingen, wel in het NT, maar ook dan niet verbonden met de natuur.⁶ Dat komt omdat in de bijbel de mens niet als rentmeester van de natuur wordt gezien. Er is een morele band met de gedomesticeerde natuur en voor de omgang met die natuur worden regels gegeven. Deze regels gaan erg ver, de landbouw-huisdieren en het gecultiveerde land delen zelfs in het sabbatsritme. De overige natuur, en dat was in bijbelse tijden het grootste deel, wordt niet aan de mens in beheer gegeven. De mens kan die natuur bewonderen, hij kan zichzelf beschermen tegen invloeden vanuit die natuur en hij kan er benauwd voor zijn, maar nergens wordt hij over die natuur aangesteld als rentmeester. Over de gedomesticeerde natuur wordt de mens overigens ook niet aangesteld als rentmeester. De rentmeester is in de bijbel doorgaans iemand die over het geld gaat en de uitdrukking ‘rentmeestereconomie’ (die vroeger bv door de RPF werd gebruikt) kan tegen die achtergrond als een pleonasme worden betiteld.

Het ontstaan van de rentmeester metafoor

Het beeld van de wijze en verstandige rentmeester die het geld en de spullen van zijn heer goed beheert, is pas veel later in de geschiedenis toegepast op de ‘spullen uit de natuur’. Vermoedelijk is de zeventiende-eeuwse Engelse jurist Sir Matthew Hale de eerste geweest. In een veel geciteerde passage gebruikte hij de termen *viceroij*, *steward* en *bailliff*.⁷ Uit het citaat

⁵ Genesis 43:16,19 en Genesis 44:1,4. In deze teksten wordt gesproken over een *איש אשר על בית*: ‘een man over of boven het huis’. Drie andere Hebreeuwse woorden, alle ook in de betekenis van huismeester, treffen we aan in Jesaja 22:15, Daniël 1:11,16 en in 1 Kronieken 27:31, 28:1. De koppeling met de natuur is afwezig in deze teksten.

⁶ Het meest voorkomende woord voor rentmeester (*οἰκονόμος* de ‘econoom’) komt in totaal acht keer voor. Vier keer in het Lucas-evangelie (12:42 en 16:1,3,8), twee keer in 1 Corinthiërs 4:1,2, één keer in Titus 1:7 en één keer in 1 Petrus 4:10. Alle teksten in het Lucas-evangelie gaan het over het beheer van geld, in de brief aan de Corinthiërs over de “geheimenissen Gods”, in Titus over de opziener als “beheerder van het huis Gods” en in de eerste brief van Petrus gaat het over “goede rentmeesters over de velerlei genade Gods”. Voor het andere woord dat met rentmeester vertaald kan worden (*ἐπιτροπος*), geldt hetzelfde. Dit woord komt twee keer voor. In Lucas 8:3 in de betekenis van huisbewaarder (zonder nadere omschrijving). Ook de tweede keer, in Matthëüs 20:8, waar gesproken wordt over de opzichter van de heer van de wijngaard, moet deze opzichter de knechten uitbetalen. De koppeling van het woord rentmeester aan de zorg over (delen van) de natuur ontbreekt in de bijbel.

⁷ “The end of man’s creation was, that he should be the viceroij of the great God of heaven and earth in this inferior world; his steward, villicus (= farm-manager, JJB), bailliff or farmer of his goodly farm of the lower world”. De mens was hiertoe, zo schrijft Hale ter toelichting: “invested with power, authority, right, dominion, trust and care, to correct and abridge the excesses and cruelties of the fiercer animals, to give

en vooral uit de toelichting wordt duidelijk dat we bij Hale tamelijk ver verwijderd zijn van het moderne gebruik van de term. Het idee van de mens als rentmeester paste bij het beeld van de bewoonde aarde als tuin en bij het beeld van de natuur die door de mens ontwikkeld moet worden.⁸ Maar goed rentmeesterschap á la Hale impliceerde ook een stevig optreden van de mens tegen de onaangename kanten van de ‘wilde’ natuur: de wrede dieren en de overvloed aan onnutte gewassen. Dit ideaal van een mensvriendelijke, lieflijke en tamme tuinnatuur is altijd in de westerse traditie aanwezig geweest. Het is duidelijk geïnspireerd door het tweede scheppingsverhaal en het verlangen naar de terugkeer van die paradijselijke toestand. Maar soortgelijke idealen kunnen ook bij Griekse filosofen worden aangetroffen.⁹

Enerzijds heeft deze rentmeesterfilosofie er in de afgelopen eeuwen toe geleid dat er veel aan landschapszorg en aan een betere positie van bepaalde dieren werd gedaan.¹⁰ Anderzijds heeft ze er mede toe geleid dat veel van de wilde natuur en de natuurlijke hulpbronnen, die we nu zouden willen behouden, door actief menselijk ingrijpen is verdwenen.¹¹ Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de ‘wilde’ natuur—zeker in de westerse wereld—grotendeels onder controle was gebracht, ontstond de behoefte om ook ten aanzien van die natuur zorgvuldiger op te treden. Aan het eind van die negentiende eeuw ontstonden in Europa en de Verenigde Staten de eerste natuurbeschermingsorganisaties en natuurparken. Toen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw ook de milieuverontreiniging in de geïndustrialiseerde wereld steeds manifester werd, ontstond de bredere behoefte aan een meer prudente en duurzame omgang van de mens met het natuurlijk milieu. In christelijke politieke kringen kwam voor dit besef de term rentmeesterschap in zwang.

Aan de bovenstaande beschouwing zou ik de volgende conclusies willen verbinden:

1. De gedachte dat heel de aarde aan de mens in beheer is gegeven, is niet als bijbels aan te merken.
2. Het beeld van de mens als rentmeester over de schepping, of over delen van de schepping, wordt in de bijbel niet aangetroffen.
3. Het beeld van de mens als rentmeester over de schepping duikt in de zeventiende eeuw op, maar werd toen op een wijze ingevuld die tamelijk sterk afwijkt van de betekenis die er vandaag de dag aan wordt gegeven.

protection and defence to the mansuete (tame) and useful, to preserve the species of divers vegetables (growing things), to improve them and others, to correct the redundance of unprofitable vegetables, to preserve the face of the earth in beauty, usefulness and fruitfulness” (Sir Matthew Hale 1677, 370).

8 Voor een beschrijving van die ontwikkeling zie: J. Passmore (1974) en K. Thomas (1983). Voor de doorwerking van het paradijs/tuin-ideaal in onze westerse cultuur zie: J. Prest (1981).

9 J.J. Boersema (1997, hoofdstuk 4).

10 Brian Harrison (1973, 786-821) wijst er bijvoorbeeld op dat de wortels van de Engelse dierenbeschermingsorganisatie (de RSPCA) gezocht moeten worden in het humanistisch christendom (“founded largely by evangelical humanitarians”).

11 Beschreven door o.a. D. Harwood (1928); N.H. Pollock (1968); B. Harrison (1973); Alfred W. Crosby (1986); H. Ritvo (1987/1990); I.G. Simmons (1990); R.D. Ryder (1989); Jeremy Purseglove (1989); Clive Ponting (1990, 1991); John F. Richards (2003) en D. Blackbourn (2006).

Wat betekent dit voor een christelijk geïnspireerde milieupolitiek?

Relativering

Laat ik beginnen met een relativerende opmerking. Het is uiteraard niet verboden om een term die als zodanig in de bijbel niet voorkomt en in de geschiedenis op een bepaalde wijze is geïntroduceerd in deze tijd opnieuw te ijken en te gebruiken. De rentmeester gedachte doet het goed als teken van herkenning en op een zo duidelijk sjibbolet moet je als christelijke politieke partijen misschien wel erg zuinig zijn. In programmatische zin zou ik er geen tweede kunnen aanwijzen. Ik vind wel dat de argumentatie daarbij zuiver moet zijn. De redenering die nu in de programma's en in het maatschappelijke debat wordt gevolgd, lijkt mij niet kosjer.

Bijbelse noties

Wat dan wel? Welke bijbelse noties dienen zich aan als het gaat om de relatie mens — natuur. Ik wil er vier noemen.

1. De aarde is er niet alleen voor de mens en de mens is niet het doel van de schepping. In de bijbel heeft de natuur een 'eigen waarde', een waarde die niet ontleend wordt aan de betekenis van die natuur voor de mens. Het feit dat in het OT (Genesis 9; Hosea 2) door God een verbond met dieren wordt gesloten is uniek. We treffen dit 'regenboogverbond' noch bij de Umwelt van Israël aan, noch bij de Grieken. Uit het scheppingsverhaal en het vloedverhaal kan opgemaakt worden dat Gods zorg uitgaat naar het leven in al zijn diversiteit. Die gedachte valt ook elders te lezen.¹² Dit kan een fundament leggen onder een algemene natuur- en milieuetiek. Voor een rechtvaardiging van een dergelijke ethiek hoeft geen beroep te worden gedaan op een bepaalde eigenschap van dier of plant, zoals het hebben van een logos (Griekse filosofie, de kerkvaders, Thomas van Aquino) of het kunnen lijden (Utilitaristen, Jeremy Bentham). Een dergelijke ethiek neemt het bestaansrecht van niet-menselijke soorten als uitgangspunt en beschouwt het door menselijk handelen uitsterven ervan als onacceptabel.

2. De in de bijbel voorkomende differentiatie in het begrip natuur en het daarbij gemaakte onderscheid tussen gedomesticeerde en 'wilde' natuur kan als uitgangspunt dienen voor een nadere uitwerking van die algemene ethiek. Daarbij moet de omgang met en de verantwoordelijkheid voor de natuur nader worden geregeld. De door de mens beheerste natuur verdient zijn morele zorg. Veel teksten uit de bijbel, die in het hedendaagse milieudebat naar voren worden gebracht als dier- en natuurvriendelijk, hebben betrekking op die

¹² Bijvoorbeeld in Psalm 24:1: "Des Heren is de aarde en haar volheid".

gedomesticeerde natuur.¹³ Het is evident dat in de wereld van vandaag deze door de mens beïnvloede natuur aanzienlijk omvangrijker is dan 2000 jaar geleden. Dat betekent dat de relevantie van de regels die voor onze houding ten opzichte van die natuur worden gegeven, aanzienlijk is toegenomen. Het sabbatsritme bijvoorbeeld geeft de mogelijkheid tot herstel voor mens, land en dier. De betekenis van dit ritme voor ons economisch en sociaal leven is groot en wordt onvoldoende beseft. Dieren kunnen geen productiemiddelen worden en het nemen van individueel leven is geen vanzelfsprekende zaak. De kwaliteit van het dierlijk en plantaardig leven is een waarde op zich. De wijze waarop in onze moderne samenleving plant en dier in een intensief productieproces worden geëxploiteerd, staat op zeer gespannen voet met deze noties. Er is alle reden om ons als christenen te bezinnen op de levensbeschouwelijke aspecten van ons voedsel en onze moderne wijze van voedselproductie. Het wordt tijd voor nieuwe spijswetten.

3. Ten opzichte van de ‘wilde’ natuur moet de mens zich terughoudend opstellen. Voor de algemene uitspraak dat de aarde de mens in beheer is gegeven, bestaat geen grond in de bijbel. Beschermen tegen bedreigende gevaren vanuit de natuur of door natuurkrachten blijft uiteraard nodig en geoorloofd, maar voor grote delen van de aarde geldt eerder het omgekeerde: de natuur moet tegen de mens beschermd worden. Daarbij moeten we ons niet opstellen als de ‘Managers of Planet Earth’. Onze kennis van complexe systemen is beperkt en wellicht is het menselijk kennen wel principieel beperkt. Ook op dit punt moeten we toegeven dat er minder nieuws onder de zon is dan lang gedacht werd: de principiële grenzen aan het menselijk kennen waren al aan Job bekend. En niet alleen aan Job: dit besef kan ook in de antieke filosofie worden aangetroffen.¹⁴ In veel gevallen doen we er daarom beter aan om het voorzorgprincipe te hanteren. De natuur vrijwaren van schadelijke invloeden door menselijk handelen en waar mogelijk met rust laten, zijn zeer verstandige strategieën. Waarom sluiten we niet voor de diepe oceaanbodem, delen van het tropisch regenwoud en de Noordpool eenzelfde soort ‘niet- aanvals-verdrag’ als nu geldt voor de Zuidpool?

4. Bij het gebruik van de natuur dient een doel-middel afweging gemaakt te worden. Het tempo waarin de mens momenteel de natuur onder haar invloed brengt en het beslag dat de mens op de natuur legt, zijn veel te hoog. Die hoge druk op natuur en milieu kan slechts ten dele verklaard en gerechtvaardigd worden door de noodzaak te voldoen aan de primaire behoeften van een groeiende wereldbevolking. De mens heeft geen automatisch gebruiksrecht op de natuur en haar voortbrengselen.¹⁵ Menselijke waarden wegen in die afweging

¹³ Bijvoorbeeld Spreuken 12:10: “De rechtvaardige weet wat toekomt aan zijn vee”.

¹⁴ O.a. bij de Sceptici en bij de Romeinse humanist Seneca: “Wij weten niet alles, want het grootste deel van het heelal, God, blijft voor ons verborgen” (Naturales Quaestiones VII, 30.4).

¹⁵ Vergelijk de uitspraken van vissers die zich verzetten tegen quota: “ze moeten van onze vis afblijven”. Ook de terminologie is sterk gekleurd door deze gebruiksvisie en weerspiegelt ons waardenpatroon. Zo spreken we over ‘natuurlijke hulpbronnen’, over ‘onkruiden’ en ‘ongedierte’.

niet altijd zwaarder enkel en alleen omdat het waarden van mensen zijn. De kwaliteit van het menselijk bestaan zal in toenemende mate ontleend moeten worden aan de kwaliteit van de niet-menselijke schepping en niet aan de mate waarin die niet-menselijke schepping ons van materiële goederen en diensten voorziet. Dit betekent, kortom, een ‘vergroening’ van ons normen en waardestelsel, niet als een saus eroverheen maar van binnen uit. Daarbij verandert de positie van de natuur: zij is niet langer alleen bron van welvaart maar ook bron van kennis en inspiratie en toetsteen voor het beschavingsniveau van een samenleving. De natuur kan voor een christen geen norm worden maar de kwaliteit van onze normen kan wel uit onze omgang met de schepping worden afgelezen.

De noodzakelijke terugkeer van de bijbelse rentmeester

Een van meest tragische vergissingen van de moderne tijd is de gegroeide tegenstelling tussen economische ontwikkeling enerzijds en een goede zorg voor natuur en milieu anderzijds. Dat komt met name door de wijze waarop wij die ontwikkeling hebben gerealiseerd: die ging en gaat in niet geringe mate ten koste van het natuurlijk milieu. Deze nadelige (externe) effecten van ons economisch handelen zijn al vroegesignaleerd, onder meer door de econoom Pigou in de eerste helft van de vorige eeuw. Toen de hieruit resulterende corrigerende maatregelen onvoldoende effect sorteerden, ontstond in milieukringen de neiging om de economische ontwikkeling – en in het bijzonder de vernauwing daarvan tot economische groei – ter discussie te stellen. In onze moderne wereld vindt deze anti-groei benadering echter weinig anklang. De reden hiervoor is niet zozeer dat de nadelen van economische groei voor bv het milieu ontkend worden (al komt dat ook voor), maar veeleer dat een anti-groei filosofie op gespannen voet staat met een diep geworteld cultureel idee van vooruitgang. Dit vooruitgangdenken wordt vaak gezien als een geesteskind van de Verlichting maar ik denk dat het veel ouder is en te maken heeft met een lineaire tijdsopvatting die al in de bijbel en bij Augustinus kan worden aangetroffen. De tijd (geschiedenis) wordt daarbij als een pijl voorgesteld met een bepaalde richting waardoor het heden anders is dan het verleden en de toekomst anders dan het nu. De geschiedenis herhaalt zich niet maar beweegt naar een toekomst. Als die toekomst anders is dan het heden is er in beginsel ruimte voor verbetering.¹⁶ Deze opvatting heeft aan de westerse cultuur een dynamisch en optimistisch karakter gegeven. Het optimisme van de Verlichting dat deze ontwikkeling ook moreel betere mensen zou opleveren heeft in de vorige eeuw een stevige knauw gekregen, maar het geloof in culturele en maatschappelijke vooruitgang is m.i. nog springlevend. Dat laatste uit zich onder meer in de breed gedeelde gedachte dat alles beter moet (beter

¹⁶ Het meest duidelijk is dit verwoord door Bill Clinton. Bij hem krijgt het werken aan vooruitgang ook een morele lading. “The future can be better than the past, and each individual has a personal, moral obligation to make it so” (Bill Clinton 2004, 78)

onderwijs, betere zorg, betere huisvesting, beter bestuur enz. enz.) en dus kennelijk ook beter kan. Dat er de afgelopen 200 jaar enorme vooruitgang is geboekt, is op indrukwekkende wijze gedocumenteerd door Angus Maddison.¹⁷ Maar die vooruitgang is mondiaal gezien zeer onevenwichtig verdeeld en armoede is voor een aanzienlijk deel van de wereld dagelijkse realiteit. Armoede is samen met gebrek aan onderwijs (met name van vrouwen) tevens de motor achter bevolkingsgroei. Op haar beurt is een stabiele wereldbevolking een noodzakelijke voorwaarde voor duurzaamheid. Volgens de laatste prognoses van de UN mogen we in de tweede helft van deze eeuw een stabilisatie verwachten. Als dat evenwichtsniveau is bereikt, leven er volgens het meest realistische scenario *ca* 9 miljard mensen op aarde. Kan de aarde dat alles aan?

Het simpele antwoord is: alleen onder voorwaarden. Zoiets lukt alleen als we er in slagen om de gewenste ontwikkelingen te realiseren met een gestaag afnemende milieudruk. Dit kunststukje staat bekend als ‘ontkoppeling’.¹⁸ Daarbij zal het absolute niveau van die milieudruk zover moeten dalen dat irreversibel kwaliteitsverlies (bijvoorbeeld het door menselijk toedoen laten uitsterven van de soorten of het omklappen van de golfstroom) wordt voorkomen. Alleen dan is de ontwikkeling duurzaam te noemen. Dit alles vraagt een grondige herziening van onze *modus operandi* op drie samenhangende terreinen: economie, technologie en ethiek. De economie – onze stofwisseling met de aarde – is per definitie een onderdeel van het grotere systeem aarde en zal zich daarin moeten voegen. Nu staat ze doorgaans op voet van oorlog met de aarde. Technologie zal hard nodig zijn om – binnen de grenzen van dat systeem aarde – de kwaliteit van leven voor al haar bewoners op peil te houden. Ethiek is onmisbaar om tot een rechtvaardige verdeling te komen. Die is zowel voorwaarde als einddoel.¹⁹ Als we er niet in slagen om in de loop van deze eeuw inhoud te geven aan deze duurzame ontwikkeling, zal kwaliteitsverlies ons deel zijn. De aarde zal verpauperen. Deze (economische/ecologische) noodzaak tot een andere economie is nog onvoldoende doorgedrongen. Regelmatig krijgen we frasen te horen waaruit een tegenstelling naar voren komt. Zoals: ‘milieubeleid is mooi en wellicht ook nodig, maar het geld daarvoor moet wel eerst verdiend worden’. Dit beschouw ik als een poging om over je eigen schaduw heen te springen. De huidige manier van geld verdienen is nu juist het probleem. Niet dát er geld verdiend wordt, maar de wijze waarop staat daarbij ter discussie. Er zijn teveel onrechtvaardige rentmeesters in deze wereld en ze worden eerder herbenoemd dan afgezet.

We moeten, kortom, andere *οικονόμοι* (economen/rentmeesters) worden, mensen die anders met de aardse spullen, geld en goed omgaan. Er is dringend behoefte aan de bijbels rentmeester. Mens, natuur en milieu zullen er wel bij varen.

17 A. Maddison (1995)

18 Zie onder meer Von Weizsäcker e.a. (1995) De ontkoppeling van economische groei en milieudruk was in de tijd van staatsecretaris Van Geel officieel overheidsbeleid. De laatste jaren hoor je er weinig meer van.

19 Dit is helder en overtuigend beschreven door Wilkinson and Pickett (2010) *The Spirit Level. Why Equality is better for Everyone*.

Kennis van de belangrijke religieuze bronnen van onze cultuur maakt het bovendien mogelijk om bij de zoektocht naar oplossingen de scylla van de hybris en de charybdis van de neerslachtigheid te vermijden.²⁰

Literatuur

- Blackbourn, David (2006) *The Conquest of Nature*. Jonathan Cape, London.
- Boersema, J.J. (1993), De kwaliteit van het milieu en de kwaliteit van ons bestaan. *Filosofie en praktijk*. 14, 2, 57-69.
- Boersema, J.J. (1997), *Thora en Stoa over mens en natuur. Een bijdrage aan het milieudebat over duurzaamheid en kwaliteit*. Callenbach, Baarn.
- Clinton, W. (2004) *My Life* Alfred A. Knopf, New York.
- Crosby, Alfred W. (1986) *Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900-1900*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Glacken, C.J. (1967), *Traces on the Rhodian Shore, Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Univ. of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- Hale, Sir Matthew (1677), *The Primitive Originations of Mankind* Printed by W. Godbid for W. Shrowsbery, London.
- Harrison, Brian, (1973), Animals and the State in nineteenth-century England. *Engl. Hist. Rev.* 88, (349), 786-821.
- Harwood, D. (1928). *Love for Animals, and how it Developed in Great Britain*. diss. Columbia Univ., New York.
- Hetherington, N.S. (Ed.) (1993), *Cosmology. Historical, Literary, Philosophical, Religious, and Scientific Perspectives*. Garland, New York
- C. Houtman (1984), *Wereld en tegenwereld. mens en milieu in de bijbel*. Ten have, Baarn
- Hughes, Donald J. (1975), *Ecology in Ancient Civilizations*. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- Lovin, R.W. & F.E. Reynolds (Eds.) (1985), *Cosmogony and Ethical Order*. Chicago University Press, Chicago.
- Löwith, K. (1967), *Gott, Mensch und Welt in der Metaphysik von Descartes bis zu Nietzsche*. Göttingen.
- Maddison, A. (1995) *Monitoring the World Economy: 1820-1992*. OECD, Paris.
- Passmore, J. (1974), *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*. G. Duckworth & Co., London, 2nd ed. (1980).
- Pollock, N.H. (1968). *The English Game Laws in the Nineteenth Century*. diss. Johns Hopkins Univ., Baltimore, Maryland.

²⁰ Die hybris, hoogmoed, spreekt bijvoorbeeld uit de titel van een speciale uitgave van *Scientific American* (september 1989) over de milieuproblemen: *Managing Planet Earth*. Neerslachtigheid en pessimisme, vaak onder de dekmantel van realisme, hebben één ding gemeen: ze verschaffen een alibi om niet te doen waar wij als mens wel toe geroepen zijn: er het beste van te maken.

- Ponting, C. (1990), Historical Perspectives on sustainable Development. *Environment*, 32/9, 5-9, 31-33.
- Ponting, C. (1991/1992), *Een groene geschiedenis van de wereld*. Amber, Amsterdam.
- Prest, J. (1981), *The Garden of Eden: The Botanic Garden and the Re-creation of Paradise*. Yale University Press, New Haven, Connecticut.
- Purseglove, Jeremy (1989) *Taming the Flood. A History and Natural History of Rivers and Wetland*. Oxford University Press, Oxford.
- Richards, John F. (2003) *The unending Frontier. An Environmental History of the Early Modern World*. University of California Press, Berkeley.
- Ritvo, H. (1987/1990), *The Animal Estate, The English and Other Creatures in the Victorian Age*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.(1987) Harvard Univ. Press, Harvard, Mass.
- Ryder, R.D. (1989), *Animal Revolution, Changing Attitudes Towards Speciesism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Simmons, I.G. (1990), *Changing the Face of the Earth, Culture, Environment, History*. Basil Blackwell, Oxford.
- Simmons, I.G. (1993), *Environmental History. A Concise Introduction*. Blackwell, Oxford.
- Smith, V.L. (1975), Primitive Hunter Culture, Pleistocene Extinction and the Rise of Agriculture. *Journal of Political Economy*, 83, 4, 727-755.
- Soest, H.J. van (1996), "Welk is het voortreffelijkste schepsel op aarde?" *De interpretatie van een omstreden bijbelse voorstelling in het 19de en 20ste eeuwse Nederland*. Proefschrift Theologische Universiteit Kampen, Uitgeverij Eburon, Delft.
- Thomas, K. (1983), *Man and the Natural World, changing attitudes in England 1500-1800*. Allen Lane, London.
- Thomas, W.L. (Ed.) (1956), *Man's Role in changing the Face of the Earth*. University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
- Valen, L. van (1969), Late Pleistocene extinctions. *Proceedings of the North American Paleontological Convention*, 469-495.
- Vonk, Martine en Jacqueline Bloemhof (red.) (2011) *Duurzaamheid. Kiezen voor kwaliteit*. G. Groen van Prinsterer stichting WI van de CU / Buijten & Schipperheijn, Amsterdam.
- Weizsäcker E.U. von, A.B. Lovins & L. Hunter Lovins (1995), *Faktor Vier. Doppelter Wohlstand - Halbierter Naturverbrauch*. Droemer Knauer, München.
- Wildiers, M. (1988), *Kosmologie in de Westerse cultuur*. DNB/Uitgeverij Pelckmans, Kapellen. J.H.Kok, Kampen.
- Wilkinson, Richard and Kate Pickett (2010), *The Spirit Level. Why Equality is better for Everyone*. Penguin Books Ltd, London.

Maxime Verhagen

Inleiding

De Britse arts en auteur Theodore Dalrymple heeft kort geleden een klein boekje geschreven met de titel *Litter*, ‘afval’. Waarom, vraagt hij zich af, ligt er als hij door Engeland reist, overal zoveel afval, plastic, blikjes en zwerfvuil langs de wegen, straten en op pleinen?

Zwerfafval dat niet alleen—ook in Nederland—tot de top drie ergernissen behoort van mensen én het straatbeeld ontsiert, maar uiteindelijk ook in de zeeën belandt. De directe oorzaak is natuurlijk dat individuen de keuze maken om rommel op straat te gooien. In die zin is het een gebrek aan opvoeding of verantwoordelijkheidsbesef. Plus het feit dat er teveel *gêne* bestaat om mensen er persoonlijk op aan te spreken.

Maar er is nog een andere oorzaak: namelijk dat zoveel mensen op straat eten, drinken en snacken. Dat heeft volgens Dalrymple weer te maken, met een eetcultuur die is ontstaan in grote delen van de bevolking; 36 procent van alle Engelse kinderen eet nooit een maaltijd aan tafel met het gezin. Daardoor hebben ze ook nooit geleerd om het eten of de maaltijd te verheffen tot iets beters dan het stillen van honger op ieder moment dat je trek hebt—ook als dat op straat is.

Het afval heeft een lokale oorzaak maar is uiteraard niet alleen een lokaal probleem. In de Stille Oceaan drijft namelijk een door de stromingen bij elkaar geveegde soep van plastic afval met een oppervlakte van een paar keer Nederland.

Een cultuur waarin mensen niet meer gezamenlijk met het gezin of vrienden aan tafel eten, is geen duurzame samenleving. Noch sociaal, noch wat betreft het milieu. Dit eenvoudige voorbeeld maakt duidelijk dat voor christen democraten het begrip rentmeesterschap een bredere en diepere betekenis heeft dan enkel zorg voor het milieu. Het is een integraal onderdeel van onze christelijke mens- en maatschappijvisie.

Evenzeer kent het begrip ‘rentmeesterschap’ een lange geschiedenis als kernbegrip in het christelijk sociaal denken. Zelf maak ik nu meer dan twee decennia deel uit van die geschiedenis. Ik ben in het CDA opgegroeid met het begrip en heb het in de praktijk kunnen brengen op zowel lokaal, Europees als landelijk niveau.

Ik moet dan ook eerlijk bekennen dat ik me eigenlijk geen christendemocratische uitgangspunten kan voorstellen zonder dit zo herkenbare uitgangspunt.

Daarbij kijk ik natuurlijk de dagvoorzitter van vandaag aan, Jacobine Geel, die op dit moment bezig is met de hertaling van het Program van Uitgangspunten van het CDA.

Ik sta volledig achter deze opdracht van de partijvoorzitter en zie er ook zeker de noodzaak van om daarmee aansprekend te zijn voor jonge generaties, maar dat neemt niet weg dat ik graag de uitnodiging heb aangenomen om hier vandaag de actualiteitswaarde van de betekenis van dit begrip te onderstrepen en uit te werken.

Dank aan de organisatie, dank aan Herman Kaiser, om te mogen spreken op dit al sinds 1891 bestaande Christelijke Sociaal Congres (over duurzaamheid gesproken...).

In mijn verhaal dat ik duid als “De Missie van Rentmeesterschap” zet ik om te beginnen uiteen waar we staan met duurzaamheid in een historische en vooral groene context. Vervolgens wil ik iets zeggen over hoe vooral de linkse partijen het onderwerp milieu hebben gekaapt, waarna ik betoog dat er meer realisme nodig is in discussies over duurzaamheid. Waar het méér moet gaan over de vraag: wat motiveert mens en samenleving? Deze uiteenzetting is nodig om te komen tot de notie dat in een modern christelijk rentmeesterschap niet alleen een ‘groene’ maar ook een ‘sociale’ uitdaging schuilt.

Groen Rentmeesterschap

Missie van duurzaamheid

Lange tijd is gestreefd naar meer welvaart vanuit de veronderstelling dat de aarde een onuitputtelijke bron van grondstoffen was met een onuitputtelijk vermogen om vervuiling te absorberen. Steeds meer beseffen we dat ongebreidelde consumptie verwoestende effecten kan hebben op de omgeving en op de natuur;

- » dat olie, gas en andere grondstoffen eindig zijn;
- » dat we ruimte moeten veilig stellen voor planten en dieren om te kunnen leven;

- » dat we de bodem en de atmosfeer niet zomaar als vuilnisbelt kunnen gebruiken.

De afgelopen jaren is er al veel bereikt: water en lucht zijn veel schoner dan vijftig jaar geleden. Auto's en apparaten zijn zuiniger. En toch zijn we er nog niet. De wereldbevolking groeit explosief en we hebben te maken met een enorm 'energie-verbruikende' levensstijl.

Het is amper voor te stellen hoeveel energie we bijvoorbeeld verbruiken in Nederland—maar liefst tien keer méér dan in 1900. We beseffen al helemaal niet hoe goedkoop deze energie is. Het is een feit; ons moderne leven en ons moderne comfort steunen volop op energie. En dit zal alleen maar toenemen.

Gezien de explosie van de wereldwijde vraag naar energie in deze eeuw, kunnen traditionele vormen van energievoorziening niet meer toereikend zijn.

Aan het einde van de 19e eeuw kon bijvoorbeeld de grondstof 'hout'—nog altijd zeer belangrijk in ontwikkelingslanden—niet meer tegemoet komen aan de behoefte van Westerse landen. Die landen stortten zich daarom vanaf toen gretig op fossiele brandstoffen, eerst steenkool, en vanaf het midden van de twintigste eeuw vooral olie en gas. Nu volgen ook de niet-Westerse landen dat voorbeeld. In een steeds sneller tempo verbruikt de wereld zijn kostbare energievoorraden. Het blijkt dat op anderhalve eeuw tijd de mondiale energievoorziening radicaal is omgegooid: Van een redelijk duurzame voorziening, zijn we terechtgekomen in een situatie van grote afhankelijkheid van eindige energiebronnen.

Met dit in het achterhoofd kan duurzaamheid vandaag de dag niet alleen als een extra sausje worden uitgesmeerd bovenop de bestaande ruimtelijke en economische inrichting.

Duurzaamheid moet een integraal onderdeel worden:

- » Van de groei(!) van de economie;
- » Van de inrichting van steden en het landschap;
- » Van ons leven en ons bestaan.

Zonder twijfel is duurzaamheid één van de grote uitdagingen en opgaven van onze generatie en die van onze kinderen en kleinkinderen. De vraag is dan natuurlijk:

- » Hoe kunnen wij onze economie en maatschappij verduurzamen?
- » Hoe kunnen we die duurzame samenleving bewerkstelligen?
- » En: wat is de specifiek christelijke benadering daarbij?

Ik zou het in ieder geval zo willen stellen: De missie van duurzaamheid is de missie van een goed rentmeester.

Activisme en links

Om deze missie nader te duiden, neem ik u als politicus (maar ook als historicus!) mee terug in de tijd, naar het ontstaan van de milieubeweging.

Vaak wordt gesteld dat het milieubewustzijn in de jaren zestig en zeventig ontstond met

de Club van Rome en het rapport ‘Grenzen aan de Groei’. Maar de eerste maatschappelijke bewegingen met dat doel zijn toch echt ouder.

De milieubeweging in Nederland begon met ergernis over— dat was toen al niet anders—afval. Al in 1905 richtte Jacobus Pieter Thijssse de Vereniging voor Natuurmonumenten op omdat de gemeente Amsterdam afval wilde storten in het Naardermeer. Hij deed dat uit liefde voor een speciale plek, om de schoonheid te behouden van het meer, waarvan de waarde in zijn ogen niet alleen economisch, maar eerder intrinsiek, esthetisch en historisch was.

In de jaren zestig en zeventig werd het milieuvraagstuk geglobaliseerd en verbonden met verder strekkende vormen van activisme. Milieu werd daarbij ook een onderwerp voor ‘links’, waar, bij sommige partijen en bewegingen, een soort mutatie tot stand kwam van ‘rood naar groen’. Om het gechargeerd te zeggen: de aarde werd het volgende slachtoffer dat gered moest worden van een uitbuitende westerse cultuur—zoals eerder het proletariaat, de derde wereld en de jeugd moesten worden bevrijd.

Daardoor werden zeker concrete bestaande problemen op de agenda gezet. Dat was winst, en we kunnen de eertijdse pioniers daar dankbaar voor zijn. Maar tegelijkertijd werd milieubescherming zo wél in een activistische ideologische vorm gegoten. Dit heeft een stempel gedrukt op de aanpak van het milieu die nog steeds zichtbaar is:

- » anti-kapitalistisch;
- » ani-boeren;
- » anti-bedrijven.

Vanuit hun morele gelijk veroordeelden milieuactivisten mensen die niet leefden zoals ‘zij’. En zo werden ook onze boeren boosdoeners, terwijl zij eeuwenlang het landschap hebben gevormd en onderhouden.

Realisme in plaats van symboolpolitiek

Vanuit dit activistisch gedachtegoed kwam de nadruk sterk te liggen op de centrale en dominante rol van de overheid. Het zogenaamde ‘redden van de hele aarde’ zou moeten worden afgedwongen door wetten, normen en regels die worden opgelegd door de bureaucratische staat aan haar ‘over’-consumerende burgers. Het werd eigenlijk vooral een internationaal en post-nationaal project.

Dat heeft tegelijkertijd van duurzaamheid voor veel mensen een teveel ‘ver-van-mijn-bed-show’ gemaakt. Het milieu was en is daarmee verworden tot een moralistische stok om ondernemers, boeren en bedrijven mee te slaan die hun boterham proberen te verdienen. Dat werkt averechts en leidt af van realistische oplossingen!

Om een ander voorbeeld te noemen: men kan tegen kernenergie zijn. Maar ’s nachts draait een groot gedeelte van alle lampen, wasmachines en computers op kernenergie geproduceerd in Frankrijk. Geen haan die naar deze import van vlak over de grens kraait.

We moeten ons zorgen maken over veiligheidsvraagstukken verbonden aan kernener-

gie, dat doen we, zeer zeker ook naar aanleiding van de tsunami en zijn gevolgen in Japan. Maar met eenzijdig wijzen naar risico's van een energiebron los je het energieprobleem niet op. Ieder jaar sterven duizenden mensen in kolenmijnen in China en in andere landen. Er zijn veel voorstanders te vinden van windenergie maar wanneer de molen geplaatst moet worden, wil niemand deze in zijn buurt of alleen maar aan de grens van zijn provincie. Als er één energiebron zonder minnen zou zijn dan hadden we daar al lang voor gekozen. Laten we elkaar niks wijsmaken. Het is wat mij betreft tijd voor minder symboolpolitiek en meer realisme in het milieudebat.

Oók kernenergie vervult een belangrijke rol op de weg naar een duurzame energiehuishouding. Kernenergie stoot geen CO₂ uit! Een nieuwe kerncentrale in plaats van kolencentrales betekent miljoenen tonnen minder CO₂ uitstoot per jaar. Bij het streven naar duurzaamheid—of het nu gaat over energiebeleid of klimaatbeheersing—moeten we minder aan symboolpolitiek doen en meer realisme tonen. En let wel, realisme betekent veel, maar alles behalve ambitie-loos!

In mijn energiebeleid zijn groen en groei sterk met elkaar verbonden. Waar in het verleden vaak een afruil werd gezien tussen groen en groei, zie ik juist de economische kansen bij het vergroenen van de economie en samenleving. Sterker nog, duurzaam ondernemerschap is de toekomst voor onze economie. Duurzaamheid is een integraal onderdeel van de concurrentiekracht van bedrijven, ook omdat consumenten hier simpelweg om vragen.

Voor alle helderheid: natuurlijk is de internationale dimensie van groot belang. Iedereen weet: vervuiling stopt niet bij de grenzen, ook niet bij die van Europa.

Er is één aarde, waar we allemaal wonen. En de overheid heeft absoluut een belangrijke rol om ervoor te zorgen dat private partijen de kosten van vervuiling niet afwentelen op het publieke bezit van ons allemaal: onze lucht, ons water, onze biodiversiteit en onze bodem.

Maar om werkelijk een goed rentmeester te zijn, is het tijd voor een meer zakelijke, realistische benadering met tegelijkertijd een internationale en een economische insteek. Ik kijk niet alleen naar energie als een essentiële randvoorwaarde voor bedrijvigheid in Nederland—zonder energie geen economische ontwikkeling en groei—maar ook naar energie als een Economische Topsector die op zichzelf staat. Wij hebben een hoogwaardige en innovatieve energiesector in Nederland. Die levert ook een substantiële bijdrage aan ons gewone nationale inkomen, aan banen, inkomsten, export en werkgelegenheid.

We hebben in het verleden te veel ingezet op het subsidiëren van bestaande vormen van energie in plaats van ervoor te zorgen dat nieuwe, goedkope technieken ontwikkeld werden. Dat is exact de reden waarom ik in de huidige Topsectorenaanpak, kennisinstellingen met het bedrijfsleven om tafel heb gezet om te spreken over de vraag hoe ervoor te zorgen dat we 'van kennis en kunde naar kassa' gaan.

De heer van de Veer, boegbeeld van het Topsteam Energie dat mij adviseert over het

energiebeleid, zei het heel mooi: “Als die 4 miljard die in de afgelopen jaren is uitgegeven voor windmolens op zee was gestoken in innovatie, dan was er een veel grotere slag naar hernieuwbare energie gemaakt dan met het neerzetten van al die dure windmolens.” Dit Topteam ziet op basis van een aantal onderzoeken, kansen voor de Nederlandse economie, ook op het gebied van duurzame energie.

Kortom, het ingezette duurzame energiebeleid is dus een beleid dat niet langer gebaseerd is op wensdenken. Tot 2020 zorg ik bijvoorbeeld via de zogenaamde Stimulering Duurzame Energie Plus dat alleen de productie van de goedkoopste vormen van duurzame energie wordt gestimuleerd. We zetten dan onze middelen op de meest efficiënte wijze in voor duurzame energie. We halen dan het meest uit elke euro. Hiermee zetten wij ook forse stappen naar het doel van 14% duurzame energie in 2020.

Ik constateer dat we met het beleid van voorgaande kabinetten op 4% zitten. De SDE-plus zal zorgen voor een forse stijging van het aandeel duurzame energie. Tevens komt er een verplichting om biomassa in kolencentrales mee te stoken voor producenten. Daarmee komen wij al op minstens 11% duurzame energie in 2015.

Er zijn allerlei cynische commentaren geleverd dat wij deze slag totaal niet halen en ons deel van 14% voor 2020 alleen op papier halen, maar wij zitten — 5 jaar eerder — al op 11%, zonder extra stappen! En ik zie allemaal mogelijkheden om dit percentage nog verder te verhogen.

Nieuwe technieken en nieuwe energiebronnen zijn dus nodig. Ik doe dat door ruimte te geven aan alle vormen van energie, te werken aan verduurzaming, via het innovatiebeleid en de Green Deal, door ondernemers en onderzoekers bij elkaar te brengen om juist nieuwe vormen van duurzame energie te ontwikkelen en betaalbaar te maken.

Waar we volgens mij anno 2011 nog veel te weinig bij stilstaan, is de vraag:

- » Wat motiveert mens en samenleving nu tot duurzaamheid:
- » Wat is de reden dat mensen naar duurzame oplossingen willen streven?
- » Hoe ontstaat daadwerkelijk draagvlak voor een duurzame samenleving?
- » Hoe scheppen we een realistisch, een daardoor echt duurzaam duurzaamheidsbeleid?

Wat motiveert mens en samenleving

Het blijft van zeer groot belang om deze diepere vragen te stellen naar wat duurzaamheid motiveert. Wat daarbij altijd meespeelt, is de meest fundamentele, achterliggende vraag: wat is onze plaats en rol in de schepping?

Christendemocraten redeneren vanuit een verantwoordelijke mensvisie. Doemdenken past ons niet, het tempert het vinden van concrete, praktische, politieke oplossingen. Mensen horen bij de Schepping en zijn een deel van de natuur — zij het met een ‘status aparte’. We mogen er zijn, en we mogen ook gebruik maken van de vruchten van de aarde. Maar wel: in de hoedanigheid van de rentmeester.

Volgens extreme tendensen in de milieubeweging, die toch aanzienlijke invloed hebben De Missie van Rentmeesterschap

en ongeveer tot een bedrijfstak ‘an sich’ verworpen zijn, moeten mensen bijna intrinsiek worden beschouwd als ‘indringers’ en vervuilers van de biosfeer, waarvan er vooral teveel zijn, en die je als storende elementen uit de natuur moet verbannen. Dat doet geen recht aan een van de eerste verwijzingen naar rentmeesterschap uit Genesis 2:15: “Toen bracht de HEER God de mens in de tuin van Eden, om die te bewerken en te beheren.”

Een rentmeester is geen eigenaar, maar een beheerder. De aarde is, net als het leven zelf, een geschenk, en dat geeft ons de opdracht om er zorg voor te dragen. Zo is deze opdracht gegrond in het christendemocratische mens en wereldbeeld.

Een directe verwijzing naar rentmeesterschap vinden we ook terug in de Regel van Benedictus uit ongeveer 530 na Christus, dat ‘een abt zich altijd moet bedenken aan wie hij rekenschap zal moeten geven van zijn rentmeesterschap’.

Ik wijs daarbij ook op de encycliek *Centesimus Annus* van de vorige Paus, Johannes Paulus II, waarin hij schrijft: “Het is een taak van de overheid om te zorgen voor de verdediging en bescherming van collectieve goederen, zoals het natuurlijk milieu en het menselijk milieu, waarvan het behoud niet eenvoudig verzekerd kan worden door de mechanismen van de markt.”

En ook de huidige paus Benedictus XVI schrijft in de encycliek *Caritas in Veritate*, dat “zorg voor de schepping integraal bij de christelijke levensvisie hoort.”

Overigens is die gedachte natuurlijk ook in andere culturen te vinden. De Noord-Amerikaanse Iroquoi indianen moesten volgens hun wet bij elke beslissing die ze namen, de consequenties ervan tot in zeven generaties overdenken.

Inmiddels zijn we in een andere fase van het milieubeleid beland dan in de jaren zeventig, tachtig. Het belang van duurzaamheid wordt breed gedeeld in het politieke spectrum en in de samenleving. Bedrijven, boeren en brancheorganisaties werken op talloze gebieden samen om schone, innovatieve oplossingen te vinden die het milieu duurzaam ontlasten.

Sociaal rentmeesterschap

Daarmee kom ik bij de vraag: Wat is nu de kern van rentmeesterschap anno 2011? Wat motiveert mens en samenleving nu tot duurzaamheid?

We zijn gewend aan het idee dat de samenleving een soort contract is: een contract tussen burgers om ons land op een bepaalde manier in te richten, te besturen en met elkaar samen te leven.

De christendemocratie stoelt op de overtuiging dat een samenleving niet alleen een contract is tussen de mensen die nú leven, nú hun stem uitbrengen, en die nú kunnen klagen als er iets gebeurt dat hun belangen schaadt, maar ook een contract is tussen de levenden, onze voorouders, en onze nakomelingen: onze kinderen, en hún kinderen.

Het begrip rentmeesterschap verbindt ons (zowel verticaal in de tijd, als horizontaal in

de ruimte) met onze medeburgers, en met de vorige en toekomstige generaties.

We horen vaak over het belang van die toekomstige generaties. Maar ook de vorige generaties spelen een belangrijke rol in dat denken: Opdat wij datgene wat onze ouders en grootouders met veel moeite en zorg hebben bewaard en opgebouwd, niet verjubelen, maar dankbaar bewaren om het na te laten aan onze kinderen.

En precies dáár reikt de missie van rentmeesterschap ook verder dan het fysieke milieu!

We laten niet alleen een fysieke leefomgeving na aan onze kinderen, maar ook een maatschappelijke ordening: zij groeien op in een cultuur.

De vraag is dus niet alleen: hebben wij een duurzame natuur, maar hebben wij ook een duurzame cultuur? Of zoals in de encycliciek ook staat: niet alleen een natuurlijk milieu, maar ook een menselijk milieu.

We zijn niet alleen rentmeesters van de natuur, maar ook van de ordening en de beschaving. Goed rentmeesterschap draait niet alleen om het behoud van de fysieke ecologie, maar ook om behoud van wat je de sociale ecologie zou kunnen noemen: de instituties, tradities en gewoonten die gemeenschappen hanteren.

Die drukken gezamenlijk een vorm van goed leven en samenleven uit die we willen overdragen aan de nieuwe generaties.

Juist daarom is goed sociaal rentmeesterschap ook: het onderhouden van het gedeelde fundament van culturele waarden waarop de samenleving rust. En daarbij het meer centraal stellen van onze culturele waarden als een normstellend, richtinggevend kader voor integratie. Zo kunnen we voorkomen dat de samenleving uit elkaar groeit en kunnen we waarden uit onze cultuur overdragen.

Wij weten allemaal dat onze huidige instituties, gewoonten en tradities aan erosie onderhevig zijn. Denk aan woningbouwcorporaties, gehandicaptenzorg, onze Polder, omroep- verenigingen en ziekenhuizen.

Het is onze plicht als goed rentmeester, om hierover na te denken; een analyse te maken over de oorzaken van deze erosie; de verstatelijking, enkele negatieve gevolgen van marktwerking, de afhankelijkheid van overheidsfinanciering, de ontzuiling, de onthechting van de oorspronkelijke achterban, de individualisering, noem maar op.

We zijn allen verantwoordelijk voor de ordening van onze samenleving. We zijn verantwoordelijk voor een contract tussen mensen om ons land op een bepaalde manier in te richten en te besturen en om instituties zo duurzaam mogelijk door te geven aan onze kinderen en achterkleinkinderen.

De SER, het Poldermodel, de produkt- en bedrijfschappen, vakbonden, ze staan allemaal onder druk. Er zijn zelfs partijen die alles willen afschaffen, letterlijk. Maar we moeten juist niet het kind met het badwater weggooien! Er is namelijk zoveel dat wel goed gaat en waar een toegevoegde waarde zit. Kijk alleen al naar het vrijwilligerswerk en al het maatschappelijk initiatief.

Tegelijkertijd moeten we onze overtuigingen ook niet koesteren als zorgvuldig bijgezet

antiek. Wij hier allen bijeen moeten onder ogen zien dat de samenleving verandert, en dat gekoesterde instituties soms gediend zijn met een frisse discussie over nut en noodzaak. Daar is niets mis mee, het is goed om zo af en toe het kussen eens op te schudden en kritisch te onderzoeken of het allemaal nog goed is georganiseerd.

Maar voor mij gaat het daarbij om een dieperliggende opvatting van economisch organiseren, waar het niet alleen gaat om het individuele gewin op korte termijn, maar ook zicht is op het algemeen belang en de lange termijn die in onze maatschappelijke organisaties is gewaarborgd.

Voor ons ligt een opdracht bij het vormgeven van een eigentijdse ordening van de samenleving die voortkomt uit onze cultuur die we zorgvuldig door dienen te geven aan onze kinderen en kleinkinderen. Daarom is rentmeesterschap de belangrijkste uitdaging van onze generatie, en daarom schept sociaal rentmeesterschap het kader voor onze belangrijkste maatschappelijke en politieke opgaven. En het goede is dat in nagenoeg alle initiatieven om dit alles te realiseren, zoals ook blijkt uit eerdere delen van mijn betoog, de maatschappij leidend is. Primair zijn het de maatschappelijke organisaties die het voortouw namen en nemen. Van het verzet tegen afvaldumping in het Naardermeer begin vorige eeuw tot de milieubeweging nu. De overheid is niet altijd nodig. Zie ook het initiatief van dit congres.

Green Deal

Goed rentmeesterschap is naast groen en sociaal rentmeesterschap ook: het financiële huishoudboekje op orde brengen. Zo wordt in het Nieuwe Testament acht keer over rentmeesterschap gesproken en gaat het daarbij steeds over financiële zaken.

Zeker met de vergrijzing in het vooruitzicht kunnen we ons de hoge staatsschuld niet permitteren die nu al een grote last op de schouders van onze kinderen legt.

Door de vergrijzing neemt namelijk het aantal werkenden mensen alleen maar af en dat is mede van invloed op de economische groei. Tevens nemen de AOW-uitgaven en de zorgkosten alleen maar toe. De houdbaarheid van de overheidsfinanciën komt daardoor flink onder druk te staan. Aankomende jaren zullen we het groeivermogen van onze economie moeten borgen, de schulden moeten afbouwen en de financiële stabiliteit moeten herstellen. Ondanks dat we er als Nederland relatief goed voor staan zullen óók wij moeten hervormen om de overheidsfinanciën op orde te krijgen. Een niet geringe opgave.

Bij goed rentmeesterschap hoort ook: het streven naar minder overheid, en naar meer verantwoordelijkheid voor de samenleving. Want oplossingen voor onze problemen moeten altijd komen vanuit de samenleving zelf. Dáár gebeurt het.

Precies om deze reden maak ik werk van de Green Deal. Waar het op neer komt is dat we de samenleving mobiliseren om de samenleving te verduurzamen. Want juist uit de samenleving—van ondernemers en onderzoekers, van burgers en lokale bestuurders—komen de meest creatieve oplossingen en innovatieve ideeën vandaan. Kansen om onze energiehu-

ishouding en mobiliteit, ons gebruik van grondstoffen en water, te verduurzamen. Maar hoe verzilver je die kansen? Dat vereist een andere aanpak van de overheid, zoals ook staat in recente rapporten van de OESO en het Plan Bureau voor de Leefomgeving. Wat de overheid moet doen, is ruim baan maken voor de creativiteit en ideeënrijkdom in de samenleving. En dat doe ik dus met de Green Deal.

Concreet houdt de Green Deal in dat de Rijksoverheid burgers, bedrijven, mede-overheden en niet-gouvernementele organisaties helpt om plannen voor verduurzaming uit te voeren. Niet door subsidies te verlenen, want de projecten moeten rendabel zijn en snel uitvoerbaar zijn. Maar door regels aan te passen, te zorgen voor goede informatie en partijen bij elkaar te brengen.

Bij de Green Deal gaat het dus om resultaatafspraken: wanneer het Rijk bijvoorbeeld een belemmering in de wetgeving wegneemt, zorgen partijen ervoor dat hun project ook echt van de grond komt.

Met de Green Deal wordt rentmeesterschap ook nog eens profijtelijk, in sociaal- en economische zin. Want als bedrijven de kans krijgen om duurzame oplossingen in de praktijk te brengen, kan hen dat een concurrentievoordeel opleveren. Als elektrische bussen door de wijk gaan rijden, wordt het buiten stiller en schoner. Als gezinnen door een vergister in de tuin zelf stroom opwekken, gaat hun energierekening omlaag.

Is het ook niet deze combinatie — goed voor het milieu, goed voor de mensen, en goed voor de portemonnee — die mensen motiveert?

Afsluiting

‘Rentmeesterschap’ is dus méér dan een christelijk woord voor duurzaamheid. En duurzaamheid is méér dan groen alleen.

Het is geen passief begrip, het heeft geen betrekking op processen of systemen, maar wijst op een persoonlijke houding en een actieve, persoonlijke zorg.

Ik wil het begrip duurzaamheid vanaf nu verbreden tot een begrip dat ook sociale en financiële consequenties kent. En daar ligt precies de missie van rentmeesterschap.

Niemand wil zijn kinderen een hoge schuld nalaten, of hen opzadelen met onbetaalde rekeningen of beslagleggingen. Niemand wil zijn kinderen een huis nalaten dat op instorten staat of zodanig lekt dat er een nieuw dak op moet. Niemand wil zijn kinderen een tekort aan grondstoffen of een uitgeputte aarde nalaten. Wij willen onze kinderen juist iets moois nalaten, opdat zij het minstens zo goed hebben als wijzelf, of beter. Het is die natuurlijke, menselijke emotie, die ten grondslag ligt aan een duurzaam duurzaamheidsbeleid, een christendemocratisch duurzaamheidsbeleid.

En die emotie is verbonden met de directe gemeenschap waar mensen toe behoren, en aan de instituties waarbinnen zij zich organiseren. Als mensen het idee hebben dat iets van

hen zelf is, zijn ze veel eerder geneigd om er vanuit de geest van rentmeesterschap voor te zorgen. Dat geldt voor alles: voor hun directe omgeving, voor hun huis, voor hun afval(!), hun achtertuin of geveltuintje, voor hun wijk of buurt. Daarom moeten we niet meegaan in doemdenken over zoiets abstracts als de hele planeet. En moeten we ophouden met symboolpolitieke uitspraken die tegenstrijdig werken en afleiden van realistische oplossingen.

Er is al zoveel wel bereikt, dat we positief vooruit kunnen kijken.

Dat brengt mij terug naar de les die spreekt uit de passage over zwerfafval uit mijn inleiding. Afval dat langs wegen, straten en op pleinen ligt als gevolg van een eetcultuur waar mensen de maaltijd niet langer meer aan tafel met het gezin nuttigen maar op straat. Hier gaan groen en sociaal rentmeesterschap hand in hand. Onze omgeving, ons milieu, heeft niet alleen een economische waarde als gebruiksartikel: het is de plaats waar we wonen, waar we met elkaar samenleven. Het is ons 'thuis'.

Niet voor niets hebben economie en ecologie dezelfde Griekse wortel: *oikos*, huis. Rentmeesterschap is de zorg voor ons huis. Rentmeesterschap is normstellend, en erop gericht om alle vormen van kapitaal in stand te houden: sociaal, cultureel, fysiek, economisch en financieel. En de geest van rentmeesterschap kan het beste gedijen in een cultuur waarin burgers zelf verantwoordelijkheid nemen. Niet alleen voor zichzelf, maar voor elkaar, én voor hun omgeving. Dat is de missie van rentmeesterschap, waar wij als christenen voor staan. Dat is al vanaf 1891 de missie van het Christelijk Sociaal Congres.

Forumdiscussie *Schepping, samenleving en de nieuwe generatie*,

Robert Heij, voorzitter ChristenUnie Jongeren, Oskar Kuhl, voorzitter Jong Management VNO-NCW, IJmert Muilwijk, voorzitter CNV Jongeren, Jacques Rozendaal, voorzitter SGJP, Arrie Vis, voorzitter CDJA

Klaas van Egmond

‘De moderne mens is uitgeput door de ervaring van de geschiedenis en kan niet direct meer in waarden geloven. Hij bekommert zich bovenal om zijn persoonlijke gezondheid en veiligheid en is gepreoccupeerd met materieel gewin in een economische wereld die zich heeft toegelegd op de bevrediging van de talloze kleine behoeften van het lichaam’, aldus Fukuyama¹ in *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. De russisch-amerikaanse socioloog Sorokin² kwam in het midden van de vorige eeuw ook al tot de conclusie dat de ontwikkeling moest uitlopen op ‘individualisering, consumentisme en hedonisme, verlies van integriteit in alle categorieën van de samenleving, toenemende criminaliteit, vulgarisering en commercialisering’.

Beide auteurs beschrijven een egocentrische maatschappij waarvan steeds meer materieel en fysiek comfort nog de enige doelstellingen is. Maar intussen wordt duidelijk dat die doelstelling voor individuele mensen steeds minder bevredigend is en maatschappelijk niet kan worden volgehouden. De toenemende materiële consumptie leidt tot een ecologisch probleem, de verdeling van de bijbehorende welvaart tot een sociaal probleem en de gulzigheid om de toekomst nu alvast te consumeren tot een financieel-economisch probleem. Met het oog op deze drievoudige crisis wordt al meer dan 25 jaar gesproken over ‘duurzame ontwikkeling’. Het blijft echter onduidelijk wat er dan wel ontwikkeld zou moeten worden. Eerdere doelstellingen hebben in de geschiedenis van het vanouds ‘christelijke’ westen weliswaar geleid tot verbetering van de sociale en materiële

¹ Fukuyama, F. (1992) *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Uitgeverij Contact, Amsterdam

² Sorokin, P. (1957) *Social and Cultural Dynamics*. Transaction Publishers, New Brunswick

omstandigheden, maar hebben daarvoor een hoge prijs betaald in termen van godsdienstoorlogen, inquisitie, communisme, fascisme en ecologische verwoesting.

Maar voor een 'duurzame' samenleving met voldoende toekomstperspectief is wel een doelstelling nodig. Een democratisch bestel garandeert nog geen duurzame toekomst; democratisch kan worden besloten alle grondstoffen op te maken of de politieke minderheid te negeren. Politiek pragmatisme maakt het probleem alleen maar groter omdat het onvermijdelijk aan impliciete doelstellingen refereert die niet worden uitgesproken.

De paus denkt daar ook zo over. In zijn toenmalige hoedanigheid van kardinaal Ratzinger was hij in een discussie met de filosoof Habermas van mening dat het democratisch proces op zich ontoereikend is waar het de maatschappelijke sturing betreft en inhoudelijke aanvulling nodig heeft. De kerkelijke traditie zou in die waarden kunnen voorzien in de vorm van een religieus mens- en wereldbeeld. Habermas stelde daar tegenover dat 'de maatschappelijke samenhang niet kan worden geponeerd door religieuze of seculiere mensbeelden, inclusief het Verlichtingsfundamentalisme. Dat kan alleen in een communicatief proces waarin de publieke opinie zichzelf vormgeeft. Het is een gemeenschappelijk goed dat niet zonder meer gegeven is, maar slechts toegankelijk is in het gemeenschappelijk zoeken ernaar'.

Beiden zijn van mening dat er naast het democratisch bestel meer nodig is, maar Habermas deinst terug voor het opnieuw van buitenaf opleggen van maatstaven voor maatschappelijke samenhang. Die reactie geeft de huidige 'postmoderne' opvatting weer dat dergelijke 'grote verhalen', waarin aan mens en samenleving een richting en een bestemming wordt meegegeven, de afgelopen millennia alleen maar tot rampen hebben geleid. Recente voorbeelden daarvan zijn het eerder genoemde communisme en het fascisme. Dat moet niet nog een keer gebeuren, zeggen de postmodernisten, dus 'alstublieft geen grote verhalen meer'. Habermas lijkt echter geen bezwaar te hebben tegen een leidend mens- of wereldbeeld, als dat maar de actuele uitdrukking is van wat er aan waardeopvattingen onder de mensen leeft. Ook al kunnen moderne mensen niet meer direct in waarden geloven, er is altijd sprake van een mens- of wereldbeeld, ook als dat impliciet en onuitgesproken blijft. De realisatie van dat mens- en wereldbeeld, dat wil zeggen de ontplooiing van de daarin besloten menselijke en maatschappelijke waarden zou dan de maatschappelijke doelstelling kunnen zijn, de stip aan de horizon.

Op die manier wordt de 'gemeenschappelijke toekomst' voorstelbaar waar de Brundtland-commissie het over had. Dat gemeenschappelijke slaat dan vooral op het feit dat 6 à 9 miljard mensen op het ruimteschip Aarde tot elkaar zijn veroordeeld. Doordat de materiële menselijke ambities inmiddels groter zijn geworden dan de fysieke aarde kan dragen, komen die ambities zelf ter discussie te staan. Niet alles wat wenselijk is, is nog mogelijk. In een kleine wereld zullen vroeg of laat gemeenschappelijke keuzen moeten worden gemaakt. Als dat niet in redelijk overleg gebeurt, zal dat enorme conflicten opleveren.

Om tot een politieke agenda te komen waarmee wezenlijke menselijke doelstellingen

kunnen worden gerealiseerd binnen de beperkte ruimte die de fysieke aarde nog te bieden heeft, zal dus in de eerste plaats gezocht moeten worden naar een gemeenschappelijke noemer van na te streven menselijke waarden. Het hierna volgende betoog is in sterke mate gebaseerd op het boek *Een vorm van beschaving*³ waarin meer diepgaand op de verschillende aspecten wordt ingegaan en uitgebreid aan bestaande literatuur wordt gerefereerd.

Een gemeenschappelijk mens- en wereldbeeld

Mensen verschillen in opvattingen over ‘wat van waarde is’. De één hecht meer waarde aan materiële omstandigheden, luxe en comfort, de ander meer aan immateriële kwaliteiten zoals kunst, cultuur en religie; ze zijn meer betrokken op zichzelf of zijn meer gericht op hun sociale omgeving of de natuur. Daarnaast houden ze er verschillende opvattingen op na over ‘hoe de wereld in elkaar zit’; voor de een is het een mechanistisch geheel waar de gebeurtenissen causaal en noodzakelijkerwijze uit elkaar volgen, voor de ander is het levend organisme dat verstoringen van het evenwicht zelf corrigeert. Al die opvattingen en veronderstellingen die de werkelijkheid beschrijven vormen samen het ‘wereldbeeld’. Een bepaald wereldbeeld omvat dus veronderstellingen over een groot aantal aspecten waaronder de menselijke natuur, de zin en betekenis van het leven, de natuurwetten en de structuur van de kosmos. Daarbij is ook de vraag aan de orde naar goed en kwaad, naar het wenselijke en het onwenselijke en dus naar de menselijke doelstellingen. En naast die doelstellingen maken ook de manier waarop en de middelen waarmee die doelstellingen moeten worden bereikt deel uit van het wereldbeeld. Het gaat bij wereldbeelden om het totale perspectief op mens, maatschappij en wereld. Het mensbeeld is de interpretatie waarmee de mens de werkelijkheid en zijn eigen rol daarin probeert te begrijpen en betekenis probeert te geven. Wereldbeelden en mensbeelden liggen in elkaars verlengde.

De mens- en wereldbeelden en daarmee waardeoriëntaties en ‘beliefs’ die mensen er op na houden kunnen uit drie soorten bronnen worden afgeleid:

- » maatschappelijke enquêtes waarbij grote aantallen burgers werden gevraagd naar hun waardeoriëntaties;
- » filosofische, culturele en religieuze inzichten, zoals die in de afgelopen eeuwen zijn voortgebracht en onder meer in de Europese cultuur tot uiting komen;
- » de ervaringen die zijn opgedaan in het ‘laboratorium’ van de geschiedenis.

De waardeoriëntaties die uit de enquêtes naar voren komen kunnen statistisch worden gezien als combinaties van twee paren tegengestelde basiswaarden. Deze twee paren basiswaarden vormen de verticale en de horizontale as van het ‘integrale mensbeeld’, zoals dat

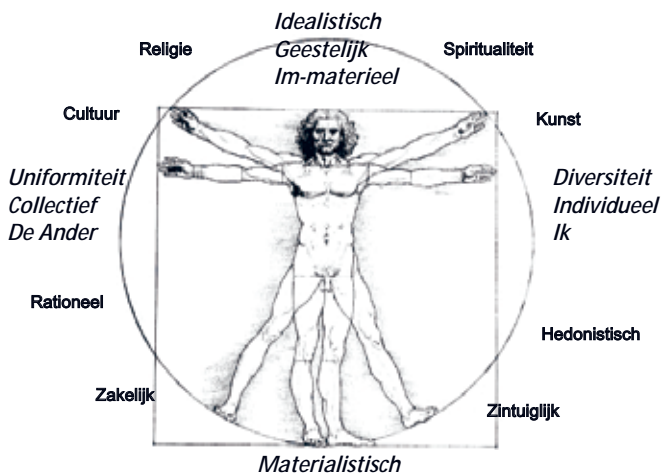
³ N.D. van Egmond (2010) *Een vorm van beschaving*. Uitgeverij Christofoor, Zeist. Zie ook: www.klaasvanegmond.nl

is weergegeven in figuur 1 en wordt bevestigd door het filosofische denken van de afgelopen millennia.

De eerste tegenstelling beschrijft het ‘verticale’ contrast tussen een meer geestelijke en een meer materialistische houding. Daarbij wordt verondersteld dat er naast de materiële werkelijkheid tegelijkertijd ook, een niet-materiële,

‘geestelijke’ werkelijkheid bestaat. Die dualistische geest-materie tegenstelling is in de afgelopen millennia het grote thema van veel filosofen geweest. Plato spreekt over het geest-lichaam complementariteit, Hegel over Idealisme versus Materialisme en Steiner over Geest versus Materie. Fromm spreekt in dit verband over Zijn versus Hebben en Sorokin over Idee-gericht versus Zintuiglijk. De psycholoog Jung benoemt de verticale tegenstelling als Archetypisch-spiritueel versus Instinctief-materieel. Hierbij doet het er op zich niet toe of de geestelijke kwaliteit van de mens ‘van bovenaf’ op de mens toekomt, of ‘van onderop’ uit de mens voortkomt. In het eerste (grens-)geval wordt de materie door de geest voortgebracht en in het twee geval brengt, omgekeerd, de materie de geest voort. In dat geval is de geestelijke kwaliteit een ‘emergente’ eigenschap van het fysiek-materiële. Het is dan het product van de hersenen als menselijke computer.

De tweede tegenstelling beschrijft het ‘horizontale’ contrast tussen het ‘deel’ en het ‘geheel’. Accentuering van de afgescheiden delen leidt tot diversiteit en nadruk op het grotere geheel leidt tot uniformiteit. Op het hogere schaalniveau van het wereldbeeld komt dat overeen met oriëntatie op de regionale schaal versus die op de mondiale schaal. Voor het mensbeeld werkt de horizontale relatie uit als de tegenstelling tussen individueel en collectief, tussen ‘ik’ en ‘de Anderen’, terwijl op het niveau van kennis (‘beliefs’) deze tegenstelling uitwerkt als subjectief versus objectief. Dat leidt aan de rechter kant van het integrale mensbeeld tot de veronderstelling dat de waarheid subjectief is, en er dus veel ‘waarheden’ naast elkaar kunnen bestaan, terwijl aan de linker kant wordt verondersteld dat er één objectieve en universele waarheid is. Het Westen was aanvankelijke georiënteerd op de linker uniformiteitkant met één universele waarheid, terwijl het Oosten gericht was op de rechter diversiteitkant en de daaraan gekoppelde veronderstelling dat er meerdere ‘waarheden’ tegelijkertijd naast elkaar kunnen bestaan.

Figuur 1: Het integrale mensbeeld

Ook over de zeer wezenlijke horizontale tegenstelling tussen het deel en het geheel en daarmee tussen het individu en het collectief hebben zich door de eeuwen heen veel filosofen gebogen. Die tegenstelling wordt dan beschreven als Ik versus de Ander (Levinas), als Individueel versus Collectief (o.a. Wilber en Schwartz), als Subjectief versus Objectief (Steiner), als Singulier versus Universeel (Sorokin) en als Lokaal versus Niet-Lokaal (Jung, Pauli).

Deze verticale en de horizontale tegenstellingen in waardeoriëntaties geven het overgrote deel van de waarden weer die mensen er op na houden. Het totale mensbeeld dat door deze twee assen wordt gevormd en is weergegeven in figuur 1, kan daarom gezien worden als een weergave van het algemeen menselijke. Sommige mensen zullen waardeoriëntaties hebben die vooral in het rechtsboven kwadrant liggen, andere hechten meer aan de waarden zoals die worden weergegeven door het linksonder kwadrant.

In het rechtsboven kwadrant, als combinatie van de geestelijke pool en de individuele 'ik'-oriëntatie, staat de individuele persoonlijke ontwikkeling centraal. Die ontwikkeling is betrokken op de ideële, religieuze of artistieke beleving (in de meest brede zin en betekenis). Kunst, als de meest individuele expressie van de meest individuele emotie, is een kwaliteit die typisch is voor het rechtsboven kwadrant. Spiritualiteit, als de individuele beleving van het geestelijke is in dit kwadrant eveneens een karakteristieke waarde. Dit kwadrant komt overeen met wat Hegel 'subjectief idealisme' noemt.

In het tegenoverliggende linksonder kwadrant worden tegengestelde kenmerken gevonden. Hier gaat het niet om de gevoelsmatige emotie, juist om de oriëntatie op zuiver rationele en materieel-wereldse aspecten in de als objectief beleefde buitenwereld. Ambities en uiterlijk gerichte prestaties zijn daarbij de belangrijkste drijfveren. In dit eenzijdig materialistische wereldbeeld wordt het bestaan van een idealistisch-geestelijke kwaliteit ontkend. Voor zover een 'geestelijke kwaliteit' wordt ervaren, is die een product van de menselijke hersenen. De hersenen met hun vele honderden miljarden hersencellen vormen de onboard computer om in de wereld te overleven, waarbij de software is ontwikkeld en getest door het proces van natuurlijke selectie. De mens bestaat uit materie en door deze materie worden 'emergente', dat wil zeggen geestelijk lijkende functies voortgebracht. Er hoeft dan niet van het bestaan van een boven de mens uitgaande intelligentie te worden uitgegaan.

- » In het linksboven kwadrant wordt de idealistische, immateriële sociale houding betrokken op het uniforme / universele, wat (ook in de enquêtes) correspondeert met een grote maatschappelijke betrokkenheid op 'de ander' en de gemeenschap. De identiteit wordt hier ontleend aan een collectieve doelstelling die als universeel geldig wordt gezien en vanuit een ideële inspiratie wordt geformuleerd door bijvoorbeeld de Staat of de Kerk. De geestelijke inspiratie die in het rechtsboven kwadrant individueel tot uiting komt in de kunst, neemt in het linksboven kwadrant op collectief niveau de vorm aan van cultuur. Dit kwadrant geeft het absoluut idealisme weer zoals dat door Hegel tegenover het subjectief idealisme (rechtsboven) werd gepositioneerd.

- » In het rechtsonder kwadrant gaat het om de materieel gekleurde betrokkenheid van de mens op zichzelf en zijn eigen fysieke lichaam. Het vertrekpunt is de subjectieve waarneming en de zintuiglijke ervaring, maar bij een sterkere materiële oriëntatie in de richting van de onderkant van de verticale as leidt dit tot de hedonistische of zelfs egoïstische houding die Fukuyama en Sorokin zo typerend vinden voor de (post-)moderne mens.

Het mensbeeld van individuele mensen is op te vatten als een eenzijdige belichting van het integrale mensbeeld. Hoewel alle (algemeen menselijke) waarden die door het integrale wereldbeeld worden weergegeven voor de individuele mens van betekenis zijn, zal hij zijn zwaartepunt hebben in één van de kwadranten. Wanneer die eenzijdige belichting te sterk wordt, dan treedt er als in een ‘psychose’ een onevenredige uitvergroting op van zeer specifieke waarden en gaat de samenhang van die waarden met de andere, algemeen menselijke waarden verloren. De mens wordt dan overwegend door die waarden gedetermineerd, wordt een karikatuur van zichzelf geworden en verliest daarbij zijn eigen vrijheid.

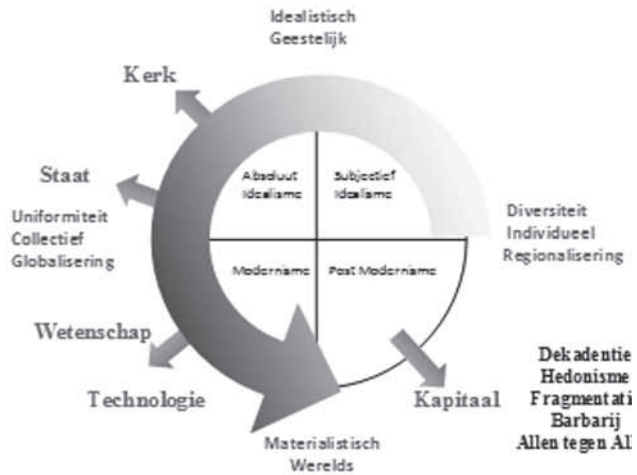
Zo leidt overdrijving van de individuele waarden tot een overheersend ego, terwijl aan de andere, linker kant van het mensbeeld de individuele waarden geheel kunnen verdwijnen wanneer de mens opgaat in het collectief, zoals supporters van een voetbalclub dat doen. Aan de bovenkant kan de mens volledig opgaan in religieuze beleving en het contact met de fysieke aarde en het fysieke lichaam verliezen. Aan de onderkant kunnen de materiële waarden te sterk domineren en ontleent de mens het ‘zijn’ aan het ‘hebben’ van bijvoorbeeld een grote auto. In het laatste geval van een sterk materialistische oriëntatie, zal hij ook zijn eigen ‘zijn’ interpreteren als een manifestatie van het fysieke lichaam als biologische computer (‘we zijn ons brein’) en het bestaan van een eigenstandige geestelijke kwaliteit (aan de bovenkant) ontkennen.

Het laboratorium van de geschiedenis

Het mensbeeld zoals dat is weergegeven in figuur 1, laat zich gemakkelijk vertalen in het wereldbeeld. Op het hogere schaalniveau van het wereldbeeld vertegenwoordigt de deel—geheel tegenstelling op de horizontale as niet de tegenstelling Ik versus de Anderen, maar de oriëntatie op de regionale, lokale schaal versus de oriëntatie op de mondiale schaal.

Als het integrale mensbeeld inderdaad een goede weergave zou zijn van het ‘algemeen menselijke’, dan mag worden verwacht dat in het integrale wereldbeeld de loop van de geschiedenis tot uitdrukking zou komen. Zoals het individueel menselijke een belichting is van een deel van het integrale mensbeeld, zo zouden verschillende perioden in de geschiedenis de uitdrukking kunnen zijn van steeds wisselende belichting van het integrale wereldbeeld. Aan de hand van figuur 2 zal worden betoogd dat de geschiedenis inderdaad kan worden opgevat als een rondgang door de verschillende kwadranten van het integrale wereldbeeld.

- » Wanneer wordt teruggekeken over de afgelopen twee millennia, waarin de cultuur van het Westen in hoge mate bepaald is door het christendom, dan blijkt dat de waardeoriëntatie van het vroege christendom overeenkomt met het rechtsboven kwadrant. Er is sprake van individuele beleving (rechts)

Figuur 2 De loop van de geschiedenis door het integrale wereld

van geestelijke waarden (boven). Al die belevingen zijn individueel, verschillen dus sterk van elkaar en leveren dus een enorme diversiteit op. De geïnspireerde groep wil anderen deelgenoot maken van hun inzichten waar mogelijk overtuigen en zo nodig overwinnen.

- » Naarmate de christelijke gemeenschap in omvang toeneemt, neemt de behoefte aan structuur toe. Minstens gedeeltelijk om politieke redenen neemt de Romeinse keizer Constantijn rond het jaar 400 het christendom over en geeft er in de vorm van de Rooms-katholieke kerk een institutionele vorm aan. De kerk maakt een einde aan de diversiteit van de geloofsbeleving. In de geest van het linksboven kwadrant is er voortaan nog maar één waarheid en één geloofsbeleving en die wordt vastgelegd in de catechismus. De diversiteit van het rechtsboven kwadrant wordt daarmee vervangen door het linksboven kwadrant.

In de volgende eeuwen worden velen die de ene waarheid van de kerk niet delen op grote schaal vervolgd. Gedurende een tiental eeuwen worden er verwoestende godsdienstoorlogen gevoerd omdat er maar één waarheid kan zijn en meerdere godsdiensten dus niet naast elkaar kunnen bestaan. De waarden van het linksboven wereldbeeld raken geperverteerd; het wereldbeeld is zijn eigen karikatuur geworden.

In de strijd om de ene waarheid mengt zich ook de wetenschap, die tegenover de waarheid van het geestelijke, de waarheid van het materiële stelt. In het linksonder kwadrant domineren de waarden van de fysieke natuur, zoals die worden bestudeerd door de natuurwetenschap. Zoals bepleit door Darwin is de mens niet geschapen vanuit het geestelijke, maar geëvolueerd vanuit het materiële. Na vele eeuwen en na Renaissance en Verlichting heeft de wetenschap de strijd gewonnen en de rol van autoriteit overgenomen van de institutionele kerk. Er is nog steeds één uniforme en universele waarheid, alleen wordt

die nu vanuit de wetenschap in plaats vanuit de kerk aangereikt. Deze beweging van een geestelijke naar een materialistische, maar nog steeds collectivistische oriëntatie leidt tot de industriële revolutie. Als reactie op de eenzijdige rationalisering en mechanisering van de samenleving gaat gedurende de 19e eeuw tijdelijk het rechtsboven kwadrant domineren in de vorm van de Romantiek. Daarbij gaat het juist niet om rationaliteit en de grootschalige, collectieve inzet van technologie, maar omgekeerd om de individuele gevoelsmatige en spirituele beleving. Maar aan het eind van de 19e eeuw herneemt de geschiedenis zijn loop in het modernistische linksonder kwadrant, waarna de daar dominerende waarden ontaarden in communisme en fascisme. In de huidige tijd lijken de materialistische waarden hun hoogtepunt te bereiken. De mens wordt nu gezien als een biologische computer ('we zijn ons brein'), de geestelijke kant van mens en mensbeeld wordt ontkend en de 'vrije wil' als een bedrieglijke illusie afgedaan.

Het laatste wereldbeeld, ook nu weer opgeroepen door het vorige, is dat van het Post-Modernisme. De ene, eerst door de kerk en later door de wetenschap geclaimde waarheid wordt niet meer geaccepteerd. Kennis is altijd subjectief en iedere waarneming vergt een standpunt. Kerk en wetenschap hebben hun autoriteit verloren en 'grote verhalen' zijn verdacht geworden. De nieuwe autoriteit is het financiële systeem waar individueel materieel gewin de enige maat der dingen is geworden. Materieel gewin, fysieke gezondheid en veiligheid, luxe en comfort zijn de typerende waarden voor het individualistisch — materialistische rechtsonder kwadrant. De samenleving is decadent geworden. Dat wil zeggen dat de totaliteit, zoals die wordt weergegeven door de linker helft van het integrale mensbeeld, ondergeschikt gemaakt aan het door de rechterkant weergegeven deel. Het enige wat dan over blijft is obsessieve betrokkenheid op het eigen fysieke lichaam. Deze waarden, die op zich nog als wezenlijk menselijk kunnen worden gezien, ontaarden al spoedig in consumptisme, hedonisme en verlies van integriteit onder de buiten-proportionele druk van totale commercialisering. Zoals Fukuyama en Sorokin al aangaven is het precies de karakteristiek van de huidige samenleving en kan het rechtsonder kwadrant gezien worden als het voorlopige 'einde van de geschiedenis'.

Terugkijkend over de afgelopen 2000 jaar blijken belangrijke ontwikkelingen in de westerse cultuur tot op vrij grote hoogte 'verklaard', of toch ten minste 'geduid' te kunnen worden door het tijdelijk domineren van de verschillende wereldbeelden. De grote maatschappelijke discontinuïteiten zoals godsdienstoorlogen, totalitaire ideologieën als communisme en fascisme, de ecologische en de financieel-economische crisis werden daarbij veroorzaakt door het steeds eenzijdiger worden van de waardeoriëntaties en daarmee het degenereren van het wereldbeeld. Dit proces verloopt via verschillende mechanismen, die er alle toe leiden dat het wereldbeeld eenzijdig, ideologisch en later fundamentalistisch wordt. Zo wordt religieus denken in het linksboven kwadrant een ongezonde ideologie zodra het individuele, fysieke rechten in het tegenovergestelde kwadrant ontkent. Een wel erg concreet maar illustratief voorbeeld hiervan is de besnijdenis van meisjes op religieuze

gronden, waarbij de waarde van zintuiglijke ervaring en de integriteit van het fysieke lichaam wordt ontkend. Omgekeerd kan het rechtsonder wereldbeeld tot ideologie worden, bijvoorbeeld wanneer religieuze uitdrukkingen in de openbare ruimte worden verboden. In beide gevallen plaatsen de wereldbeelden zich ‘buitenspel’, dat wil zeggen buiten de cirkel waarbinnen de samenhang van het integrale mens- en wereldbeeld nog wordt gerespecteerd.

Het tot karikatuur worden van het wereldbeeld wordt veroorzaakt door ‘middelpuntvliedende’ krachten die de ontwikkeling steeds verder naar de periferie van het mens- en wereldbeeld drijven. Die krachten zijn onder meer de behoefte aan identiteit, de ‘angst voor vrijheid’, het economisch proces, de wetenschap en de media. Meer algemeen gaat het om de eenzijdige accentuering van wezenlijke menselijke kwaliteiten en om krachten die kleine verschuivingen in de maatschappelijke waardeoriëntatie versterken, zoals de commercie en de media.

Dit proces waarbij de cyclische historische ontwikkeling door middelpuntvliedende krachten steeds weer en steeds verder naar de buitenkant van het menselijk waardepatroon wordt gedreven, wordt door de Ierse dichter W.B. Yeats treffend weergegeven in zijn gedicht ‘The second coming’.⁴ Hij gebruikt daarbij de metafoer van de valk die in steeds grotere kringen om de valkenier heen vliegt die (uiteraard) in het midden staat. Op een gegeven moment worden de kringen (‘gyres’) zo groot dat de valk de valkenier niet meer kan horen en dan, zegt Yeats, ‘vallen de dingen uit elkaar en kan het midden kan geen stand houden’:

*Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold;
Mere anarchy is loosed upon the world,
The blood-dimmed tide is loosed, and everywhere
The ceremony of innocence is drowned;
The best lack all conviction, while the worst
Are full of passionate intensity.*

Wanneer de middelpuntzoekende krachten (‘the best, lacking all conviction’) niet meer opgewassen zijn tegen de middelpuntvliedende krachten (‘the worst, which are full of passionate intensity’), dan loopt de ontwikkeling steeds weer uit op maatschappelijke ontwrichting (anarchie en bloedvergieten) en daarmee op ‘duurzaamheidsproblemen’. Die problemen kunnen blijkbaar worden voorkomen door de middelpuntzoekende krachten te versterken, zowel op het individuele niveau van het mensbeeld als op het maatschappelijke niveau van het wereldbeeld. Bij nadere beschouwing blijkt dat nou juist de centrale boodschap te zijn van de Europese cultuur.

⁴ Yeats, W.B. (1939) *The collected poems of W.B. Yeats*. Scribner paperback poetry, New York.

De Europese cultuur

De oproep om de middelpuntzoekende krachten te versterken om op die manier de periferie van het mens- en wereldbeeld te mijden ligt in alle aspecten van de Europese cultuur besloten. Het is het centrale thema in het christendom, zoals dat aan de basis ligt van de ontwikkeling van het westen over de afgelopen 2000 jaar en in de daaraan voorafgaande religieuze oriëntaties zoals het boeddhisme. Het komt daarnaast tot uiting in mythen en legenden, in sprookjes en in de grote literaire en muzikale meesterwerken die de Europese cultuur heeft voortgebracht. Steeds weer wordt gezegd dat de mens zich staande moet zien te houden tussen de verticale krachten van ‘hemel en aarde’ en tussen de horizontale krachten van zijn eigen ego en ‘de anderen’. Het is blijkbaar de bedoeling om de samenhang tussen de wezenlijke waarden die samen het integrale mensbeeld (van figuur 1) vormen, in stand te houden en te voorkomen dat het mensbeeld tot karikatuur wordt en, om met Yeats te spreken, ‘uit elkaar valt’.

In het christendom komt die oproep om op zowel de verticale als de horizontale as het evenwicht te behouden overeen met de twee belangrijkste geboden. Als Jezus door de Farizeeërs wordt gevraagd naar het belangrijkste gebod, zegt hij (Mattheüs 22 en Marcus 12): ‘Heb God de Vader lief met geheel uw hart, geheel uw ziel en geheel uw verstand. Dit is het eerste en het grote gebod. Het tweede, daaraan gelijk is: heb Uw naaste lief als U zelf.’

Het eerste gebod geeft de essentie weer van de verticale relatie en daarmee van de verticale as, en het tweede gebod, ‘daaraan gelijk’, geeft de horizontale relatie weer tussen de mens en zijn medemensen, tussen ‘ik’ en ‘de Anderen’. De ‘liefde’ is de middelpuntzoekende kracht die de polariteiten bij elkaar houdt en die het mogelijk maakt om in de buurt van het midden te blijven. De ‘liefde’ of de empathie voor het ‘tegenovergestelde’ is in het christendom de belangrijkste opdracht van de aardeontwikkeling. Alleen door die (middelpuntzoekende) kracht kunnen mens en mensheid ‘in het licht’ blijven (hier te interpreteren als de binnenkant van de cirkel van het volledige mensbeeld) en de ‘buitenste duisternis’ vermijden. Buiten de cirkel, in die duisternis, manifesteert het kwaad zich als extreme eenzijdigheid. Op die manier kan worden begrepen dat ‘tegenover het ene kwaad (buiten de cirkel) niet het goede, maar een ander kwaad staat (aan de andere kant buiten de cirkel); het ‘goede’ moet daartussenin worden gevonden. Als volgens een natuurwet is het ‘gulden midden’ dus tegelijkertijd het ‘goede’. Het begrip van het ‘gulden midden’, zoals de Griekse ethiek dat heeft gevormd, is meer dan een goedkope levenswijshouding; het is de sleutel tot moraliteit.

Het ‘gulden midden’ is ook in veel mythen, legenden en sprookjes het centrale thema. In de gelijknamige mythe hebben Daedalus en Icarus vleugels gemaakt van veren en was om van Kreta te ontsnappen. Daedalus raadt zijn zoon aan niet te hoog te vliegen omdat dan de zon de was van zijn vleugels doet smelten en niet te laag omdat hij dan de golven zal raken; Icarus moet er midden tussendoor, tussen ‘hemel en aarde’. Hij vliegt echter te hoog, de was smelt en Icarus stort neer. Ook in het Assepoester sprookje gaat het om de

middenweg tussen ‘hemel en aarde’. De ene boze zuster loopt te veel op haar tenen en de andere te veel op haar hielen, dat wil zeggen de ene heeft een te sterke oriëntatie op het immaterieel/ geestelijke de andere op het fysiek-materiële. Daardoor pas het gouden muiltje alleen Assepoester die de middenweg tussen die twee polariteiten heeft weten te vinden. In de grote literaire en muzikale meesterwerken die de Europese cultuur heeft voortgebracht klinken deze noties door. Steeds weer wordt beschreven hoe de tegenstellingen overbrugd moeten worden en hoe daardoor het menselijk bewustzijn kan ontstaan. Zo is ‘de vliegende Hollander’ in de gelijknamige legende gedoemd eeuwig rond te blijven zwerven over zee, de gebruikelijke metafoor voor het onderbewuste, omdat hij geen verbinding kan aangaan met het tegengestelde, in de legende uiteraard een vrouw. Daardoor komt hij niet tot bewustzijn en kan hij zich niet op het land, de metafoor voor het bewuste, handhaven.

Het bewuste en het onderbewuste wordt vaak verbeeld als een eiland in de zee, zo ook in Shakespeare’s *Tempest*⁵. Het stuk speelt zich af op een eiland waaromheen een storm woedt (de ‘tempest’), die de turbulente periferie lijkt te symboliseren. Een terugkerend patroon is de verzoening van de tegenovergestelde waarden zoals die door de verschillende personages worden verbeeld. Aan het eind van het stuk tekent de tovenaer Prospero een cirkel op de grond waar alle hoofdrolspelers op één na binnen blijken te staan. De boodschap is dat iedereen de middelpuntzoekende krachten zelf moet zien op te brengen. Wie dat niet doet, blijft buiten de cirkel staan. Zelfs de tovenaer Prospero kan daar niets aan veranderen. Deze centrale boodschap komt in veel andere werken van Shakespeare terug, onder meer in *Midsummer Night’s Dream*, *Twelfth Night* en *Love’s Labour’s Lost*.

Ook de vierdelige operacyclus *Der Ring des Nibelungen* van Richard Wagner verbeeldt het ontwaken van de mens in zijn zelfbewustzijn⁶. Door het smeden van de ring ontstaat uit het onbewuste een afgesloten, bewuste wereld met een middelpunt. Ook in Wagners opera’s wordt het midden uiteindelijk bereikt door verzoening, empathie of ‘liefde’ als middelpuntzoekende kracht. In dat midden verwerft de mens, om met Hegel te spreken ‘absolute kennis’.

In Wagner’s opera *Parsifal* wordt die stap naar het midden gemaakt vanuit empathie voor de ander en het andere; ‘durch Mitleid wissen’. Het mededogen brengt de mens in het midden, waar hij zichzelf en de wereld kan kennen (‘wissen’) en van zichzelf bewust kan worden. Het zoeken van de ‘graal’ is de zoektocht naar het midden. Het oorspronkelijk Parzival verhaal stamt uit de 12e eeuw en brengt op ongeëvenaarde wijze de christelijke Europese cultuur tot uitdrukking. Frappant en veelbelovend is het dat tegelijkertijd de wortels van dit verhaal via de Islam terug gaan naar de vertellingen van 1001 nacht, zoals die uit Arabië en vroeger nog uit India stammen. Het geeft aan dat de meest wezenlijke inzichten die in de Europese cultuur besloten liggen, verbonden zijn met de Arabische en Aziatische

5 Iris van Cattenburch, Universiteit Utrecht

6 Zweers, M. (2006) *Het Paard van Troje—Toen en Nu*

wereld. Omdat het hier gaat om gedeelde inzichten die betrekking hebben op het (integrale) mensbeeld, mag de hoop worden gekoesterd dat het mogelijk is om op den duur tot een min of meer gedeeld mens- en wereldbeeld te komen.

Een nieuw ethisch kader

Uit de ervaringen van de geschiedenis en uit filosofie, religie en cultuur is naar voren gekomen dat het individuele en maatschappelijke streven er op gericht moet zijn om het evenwicht te bewaren tussen de fundamentele krachten van ‘hemel en aarde’ en van het ego en de anderen. Dat kan alleen bereikt worden door de middelpuntvliedende krachten te compenseren die de mens en de maatschappelijke ontwikkeling steeds weer naar de eenzijdigheid van de periferie trekken. De belangrijkste compenserende, middelpuntzoekende kracht is de ‘liefde’ ofwel de empathie voor het tegenovergestelde. Door de fundamentele tegenstellingen die in het mens- en wereldbeeld besloten liggen te overbruggen ontstaat op individueel niveau zelfbewustzijn, en op maatschappelijk vlak ‘vrijheid’.

Het bewaren van het evenwicht komt neer op het behouden van de samenhang tussen de verschillende waarden en kwaliteiten die in de vorm van het integrale mensbeeld samen het wezenlijk menselijke weergeven. Die waarden vormen samen de menselijke waardigheid en liggen (dus) binnen de cirkel van het integrale mens- en wereldbeeld van figuur 1. Waarden die daarbuiten liggen hebben geen verband meer met de overige, zeker niet met de tegenovergestelde waarden. Dat komt in de praktijk tot uiting in de omkering van doelen en middelen en het verliezen van respect voor het tegenovergestelde.

Blijkbaar dragen middelpuntzoekende krachten bij aan de harmonie en samenhang van waarden, en daarmee aan de menselijke waardigheid, en doen middelpuntvliedende krachten daar afbreuk aan. Dit betekent dat, zeer algemeen gesproken, middelpuntzoekende krachten als ‘goed’ en middelpuntvliedende krachten als ‘kwaad’ moeten worden beschouwd. Daarmee is dan een ethisch referentiekader ontstaan, waarbij dat kader natuurlijk wel volledig afhankelijk is van het uiteindelijk verkregen mens- en wereldbeeld. Maar hoewel dat mens- en wereldbeeld principieel altijd voor discussie open blijft staan, is het wel gelijktijdig verankerd in de filosofische, religieuze en culturele inzichten van de afgelopen millennia en wordt het proefondervindelijk bevestigd door de actuele maatschappelijke opinies en de ervaringen van de geschiedenis.

Het ethische onderscheid tussen middelpuntzoekende en middelpuntvliedende krachten maakt het mogelijk om het dit mens- en wereldbeeld, en daarmee de aldus gedefinieerde ‘menselijke waardigheid’, door te vertalen naar praktische politiek. Omdat daarbij alle waarden die samen de menselijke natuur bepalen in het geding zijn, gaat dat veel verder dan de notie van ‘rentmeesterschap’ zoals die lange tijd bepalend is geweest voor de omgang van de mens met vooral het milieu.

Overleefd rentmeesterschap

De politieke doorvertaling van ‘duurzame ontwikkeling’ in de term ‘rentmeesterschap’ heeft zichzelf overleefd. Vanuit bijbelse bronnen had het vooral betrekking op het besef dat de mens de aarde niet bezit, maar slechts in bruikleen heeft en in goede staat moet nalaten aan toekomstige generaties. Hij moet zowel de aarde als zijn eigen individuele talenten goed gebruiken. Het is echter de afgelopen decennia niet mogelijk gebleken om uit het begrip rentmeesterschap een handelingsperspectief af te leiden. Onduidelijk is hoe het voor duizenden jaren nalaten van kernaafval ‘goed rentmeesterschap’ kan worden genoemd, vooral als die kernenergie alleen maar nodig was om de bovengenoemde, hedonistische samenleving in de lucht te houden. Onduidelijk is hoe eenzijdige privatisering van algemene infrastructuur en van natuurgebieden met de bruikleengedachte sporen. Rentmeesters behoren op te treden tegen speculanten, die bedrijven, gebieden en grondstoffen bezitten, niet om ze verantwoord te beheren of te besturen, maar alleen maar om er snel rijk van te worden, een ontwikkeling die de wereld nu tot de rand van de afgrond heeft gebracht.

Een duurzame politiek kan beter worden afgeleid van het integrale wereldbeeld zoals ons dat van alle kanten uit de Europese, en daarmee ook de christelijke cultuur, al eeuwenlang wordt toegeroepen. De beweging in de richting van het midden en daarmee het herstel van de balans tussen materiële en im-materiële kwaliteiten zal de nu eenzijdige en onverantwoordelijke druk op grondstoffen en milieu sterk doen afnemen. Het zal de kansen vergroten om de nog komende doorgroei naar een bevolking van ca. 10 miljard mensen te overleven. De behoeften van toekomstige generaties kunnen dan samenvallen met de (werkelijke) behoeften van de huidige generatie, namelijk het nastreven van menselijke waardigheid en daarmee de onderling samenhangende waarden van dat evenwichtige midden. Er kan dan een beredeneerd evenwicht worden gevonden tussen publiek en privaat bezit, tussen globalisering en de betekenis van de regionale en lokale schaal, tussen kunst en wetenschap, tussen culturele waarden en fysiek comfort, tussen religieus-spirituele beleving en fysiek-zintuiglijke ervaring.

Welvaart, welzijn en geluk

Dat beredeneerde evenwicht komt sterk overeen met wat economen het ‘brede welvaartsbegrip’ noemen. Welvaart is daarbij meer dan nationaal inkomen of koopkracht. Het gaat dan ook om kwaliteiten als kunst, cultuur, natuur, een schoon milieu, goede sociale verhoudingen, veiligheid en vrijheid van meningsuiting. Het brede welvaartsbegrip valt samen met de waarden die samen het integrale mens- en wereldbeeld vormen. De realisatie van die ‘brede welvaart’ zou dan het doel van de samenleving moeten zijn en de economie is daarbij één van de middelen om dat doel te bereiken. Daartoe voorziet de economie in de

‘capabilities’, de individuele en maatschappelijke mogelijkheden die mensen hebben om de voor hen relevante waarden van het mensbeeld te realiseren.

Als dat lukt is er sprake van ‘welzijn’; de voor de mens wezenlijke waarden worden tot ontwikkeling gebracht. Mensen kunnen daarbij in vrijheid accenten leggen in de waarden die ze binnen het integrale mens- en wereldbeeld willen ontwikkelen om zich zelf te ontplooiën tot zelfbewuste wezens, of anders gezegd, ‘te worden wie ze in wezen zijn’. Ze kunnen dan tevreden zijn met zichzelf en met hun omgeving, wat gevoelens van ‘geluk’ oproept.

Als gevolg van de economische crisis wordt het voor politici steeds moeilijker om de bevolking economische groei te beloven. Als alternatief beloven ze dan maar om voor ‘geluk’ te zorgen. En net als bij de eerder beloofde economische groei worden daarbij dan al gauw smalle, eenzijdig materialistische maten voor aangelegd. Ze zouden zich beter kunnen realiseren dat het beloven van echt geluk neerkomt op het tot maatschappelijke doelstelling verheffen van de ontwikkeling van het algemeen menselijke, zoals dat wordt weergegeven door het integrale mens- en wereldbeeld.

Duurzame politiek

In het licht van de tot nu toe gevolgde redenering zijn er drie concrete politieke stappen nodig om tot een meer duurzame ontwikkeling te komen:

- » in de eerste plaats zal het maatschappelijke sturingsmechanisme moeten worden aangepast. Voorkomen moet worden dat de ontwikkeling via zichzelf versterkende mechanismen steeds weer eenzijdig wordt en in de periferie terecht komt. Het politieke proces zal daarom minder polariserend moeten worden;
- » in de tweede plaats is het urgent en voor de hand liggend om de karikaturen die zich in de samenleving hebben ontwikkeld, alsnog aan te pakken. De karikatuur van de huidige fase van de ontwikkeling is het financiële stelsel, dat niet meer dienstbaar is aan het economische bestel, dat op zijn beurt niet meer dienstbaar is aan de maatschappelijke doelstelling zoals die hier is bepleit;
- » in de derde plaats zal het beleid er vervolgens op gericht moeten zijn om de tegenstellingen zoals die in het wereldbeeld besloten liggen systematisch te overbruggen. Op die manier kan voor de verschillende maatschappelijke deelterreinen een concrete ‘duurzaamheids-agenda’ worden opgesteld.

Collegiaal bestuur

De eerste en algemene implicatie van een dergelijke doorvertaling van menselijke waardig-

heid zoals weergegeven door het integrale mens- en wereldbeeld raakt het politieke bestel zelf. De huidige meerderheidscoalities versterken de eenzijdigheid wat iedere keer weer tot maatschappelijke discontinuïteit en on-duurzaamheid leidt. De tegenstellingen worden niet overbrugd, maar juist versterkt. Na vier jaar eenzijdig accent op de waarden aan de linker kant van het integrale mens- en wereldbeeld wordt het accent eenzijdig verlegd naar de rechter kant. De ontoereikendheid van de voorafgaande eenzijdige benadering wordt vervangen door de ontoereikendheid van de volgende eenzijdigheid. Zoals hierboven uitgebreid betoogd, is de huidige tijdgeest in het rechtsonder kwadrant alleen maar gericht op individueel materieel gewin, fysiek comfort en veiligheid. Ook de politiek wordt decadent zodra er meer energie wordt gestopt in de onderlinge machtsstrijd, dan in het oplossen van de steeds groter wordende (duurzaamheids-)problemen.

De enige manier om in het democratisch bestel uit die eenzijdigheid, en meer algemeen iedere vorm van eenzijdigheid vandaan te komen en te blijven is collegiaal bestuur waarin alle waarden die in de samenleving leven tot hun recht komen. Daarin kunnen niet alle standpunten gehonoreerd, maar wel erkend worden. In zo'n bestel zijn alle politieke partijen naar evenredigheid van de volksvertegenwoordiging in bestuur of kabinet vertegenwoordigd. Alleen op die manier kan het min of meer gedeelde mens- en wereldbeeld als maatschappelijke doelstelling worden nagestreefd en kunnen de nodige maatregelen worden genomen.

De financieel-economische karikatuur

In de nu bereikte laatste fase van de ontwikkeling door de achtereenvolgende wereldbeelden liggen de grootste risico's voor maatschappelijke continuïteit in de extreme eenzijdigheid van het economische en vooral het financiële systeem. De combinatie van eenzijdig dominerende materialistische en individualistische waarden brengen de wereld nu net zo zeer in gevaar als dat eerder het geval bij het domineren van eenzijdig geestelijke of collectivistische waarden. Het huidige kapitalisme is even fundamentalistisch als de eerdere institutionele religie (kerk en inquisitie) en het eerdere materialistische collectivisme (communisme en fascisme). Middelen worden tot doelen verheven en de drijfveren zijn (dus) pervers geworden. Om het financiële bestel weer dienstbaar te maken aan het economische bestel en uiteindelijk aan de hier bepleite maatschappelijke doelstelling, zullen de volgende onderliggende principes moeten worden herzien:

Absolute en urgente voorwaarde voor minder risicovolle ontwikkeling is het weer in evenwicht brengen van de publieke en private verhoudingen zoals die uit het integrale mens- en wereldbeeld naar voren komen. Volgens dit mensbeeld pendelt de mens voortdurend heen en weer tussen zijn eigen ego (of 'eigenheid') en de wereld van de anderen en het andere. Tussen die polen moet het evenwicht worden bewaard en beredeneerd kan

worden dat dit evenwicht dan ook op het fysieke niveau van de ‘capabilities’ en daarmee de economische waarden moet worden bewaard. Daarmee wordt dan duidelijk wat in het economische proces wel en wat niet ‘te koop’ is en aan wie de lucht, de zee en het strand toebehoren. Dit betekent per saldo dat het individu aan de rechter kant van het mens- en wereldbeeld wel aanspraak kan maken op privaat eigendom of exclusief gebruiksrecht van de zich daar bevindende functies. Maar aan de linker kant is die exclusieve claim niet meer vanuit de typische ‘eigenheid’ van de rechter kant te beredeneren. De functies zijn daar ‘niet-exclusief’; het zijn ‘commons’, publieke kwaliteiten die versterkt moeten worden omdat ‘het linker deel’ van de wereld principieel niet toe-eigenbaar is. De beheerder van de fysieke schaarste, zoals milieu, natuur en grondstoffen, kan daarom alleen de overheid zijn en dat is één van de belangrijkste redenen waarom de overheid ooit is uitgevonden.

De meest ingrijpende vorm van privatisering is geldschepping. Al lang geleden is het recht om geld te scheppen terecht gekomen bij private banken. Banken hebben het recht om goeddeels naar eigen inzicht veel meer geld uit te lenen dan ze in kas hebben. Omdat ze dat geld niet zelf hebben wordt op die manier geld gecreëerd, waarover vervolgens wel rente moet worden betaald. Afgezien van de geldontwaarding die daar het gevolg van is, sturen private banken daarmee de ontwikkeling in de samenleving. Geld wordt vooral gecreëerd voor risicoloze activiteiten met een hoog rendement op de korte termijn, wat iets anders is dan de realisatie van de hier beredeneerde maatschappelijke doelstelling.

Omdat de overheid wordt geacht in een democratisch proces die maatschappelijke doelstelling vast te stellen en na te streven, behoort het recht van geldschepping principieel toe aan de overheid. Om met de voormalige Amerikaanse president Lincoln te spreken: ‘het privilege van het scheppen en het verstrekken van geld is niet alleen het hoogste voorrecht van de overheid, maar ook haar grootste creatieve mogelijkheid’. Wanneer de overheid dat recht weer terug zou krijgen dan zou ze geld kunnen scheppen waarmee de infrastructuur van de samenleving kan worden gefinancierd, overeenkomstig de maatschappelijke doelstelling. De rente op dat geld wordt aan de overheid, d.w.z. de gemeenschap terugbetaald en latere generaties kunnen democratisch besluiten om de schulden die ze aan zichzelf hebben, kwijt te schelden.

Geld is principieel bedoeld als middel om de stroom van activiteiten en goederen te reguleren. Het is uitdrukking van de waarden en de ‘capabilities’ zoals die samen het integrale mens- en wereldbeeld vormen. Het is nooit de bedoeling geweest om geld met geld te maken. Waar dat wel gebeurt wordt geld, buiten de waarden van het mens- en wereldbeeld om, vermeerderd. In deze ultra-economie wordt uitsluitend voor materieel gewin gespeculeerd met wezenlijke onderdelen van de werkelijke economie zoals bedrijven en infrastructuur, veelal zonder dat enige verantwoordelijkheid wordt genomen voor de realisatie van maatschappelijke doelstellingen. Speculatie in bedrijfseigendom in de vorm van aandelen en speculatie in grond en grondstoffen zijn niet met het integrale wereldbeeld

en de daardoor gedefinieerde ‘menselijke waardigheid’ te verenigen. Het eigendom van ‘beursgenoteerde’ bedrijven zou naar evenredigheid moeten liggen bij de theoretische productiefactoren kapitaal, arbeid, kennis (technologie) en milieu. Speculatie, kan zeer gemakkelijk worden ontmoedigd, bijvoorbeeld door het beding dat aandelen niet binnen een termijn van drie maanden verhandeld mogen worden.

De overbrugging van de tegenstellingen

Evenwichtige ontwikkeling van het (integrale) mens- en wereldbeeld betekent onder meer dat een balans moeten worden gezocht tussen uniformiteit (links) en diversiteit (rechts), en daarmee tussen efficiëntie en veerkracht. Uniforme systemen zijn weliswaar zeer efficiënt, bijvoorbeeld een mono-cultuur zoals een graan- of aardappelveld, maar ook kwetsbaar omdat één virus het gehele systeem kan vernietigen. Aan de andere (rechter-) kant is diversiteit synoniem met veerkracht, met als voorbeeld de vele verschillende plantensoorten in een weiland. Qua productie van organisch materiaal zijn ze minder effectief, maar wanneer enkele soorten uitvallen, kan hun rol door andere soorten worden overgenomen. Het optimum tussen efficiëntie en veerkracht ligt ergens in het midden. Systemen die dat optimum in het midden functioneren zijn daarom het meest duurzaam.

Deze vuistregel is van betekenis voor alle niveaus van de samenleving. Het heeft betrekking op de balans tussen globalisering en regionalisering en tussen centralisatie en decentralisatie. In plaats van kortzichtige financiële overwegingen zou de inrichting van bestuur en economie op alle niveaus op dat principe gebaseerd moeten zijn omdat alleen op die manier ‘duurzaamheid’ wordt gecreëerd:

- » In materiële basisvoorzieningen, zoals voedsel en energie, zou in deze redenering zoveel mogelijk regionaal (bijvoorbeeld Europees) of lokaal moeten worden voorzien. Om oud landbouwminister Veerman te citeren: ‘uiteindelijk is voedselvoorziening een regionale aangelegenheid’. Daarmee zou het gesleep van voedsel over de wereld sterk verminderen. Om dat te bereiken kunnen landbouwmarkten worden beschermd en exportsubsidies en de hoge importtarieven voor bewerkte, industriële producten worden afgeschaft.
- » De huidige uniformiteit van het monetaire systeem is een veerkracht-risico. Om dat risico te verkleinen zou meer monetaire diversiteit nodig zijn, d.w.z. herinvoering van de diverse muntsoorten. Dat spoort dan met het voorstel ⁷ om in Europa weer enkele compartimenten te creëren met eigen valuta. Onderlinge economische verschillen kunnen dan worden gecorrigeerd door aanpassing van de onderlinge verhoudingen tussen die valuta. Op die manier neemt de diversiteit en daarmee de veerkracht van het systeem toe en kan meer recht worden gedaan aan de verschillen in waardeoriëntaties.

⁷ Klamer, A

Maar in het licht van de huidige mondiale verhoudingen en de vele dreigingen die zich op het gebied van duurzaamheid voordoen (economisch, ecologisch en sociaal) ligt het optimum tussen uniformiteit en diversiteit, dus tussen efficiëntie en veerkracht nu wellicht op het (verenigd) Europese niveau. Daarbij wordt dan veel waarde gehecht aan de bijdrage die een verenigd Europa aan de mondiale veerkracht kan leveren, terwijl de bestuurlijke en economische efficiëntie daarmee tegelijkertijd gediend zijn.

Naast de overbrugging van deze ‘horizontale’ tegenstellingen, zal ook de ‘verticale’ tegenstelling tussen materiële en geestelijk- immateriële kwaliteiten tot concreet beleid kunnen leiden. Gezien de buiten-proportionele betekenis die nu aan materiële kwaliteit wordt gehecht, komt dat neer op afzwakking van de materiële en versterking van de immateriële maatschappelijke oriëntatie.

Zo zou materiële consumptie kunnen worden ontmoedigd, bijvoorbeeld door beperking van reclame in het publieke domein. Ten minste zou reclame bij de publieke omroep — naar goed Engels voorbeeld — kunnen worden afgeschaft. Culturele activiteiten kunnen worden gestimuleerd. Onderwijs wordt gericht op een verbreding van de wetenschap, waarbij niet alleen gefragmenteerde, reductionistische kennis wordt opgedaan, maar ook de samenhang tussen de verschillende kennisgebieden zichtbaar wordt gemaakt. Via kunst en cultuur kunnen kinderen leren om met behoud van hun eigen inbreng zich tegelijkertijd te voegen in een groter geheel.

Om de feminiene en de masculiene waarden in de samenleving meer in balans te brengen zal de rol van vrouwen in het maatschappelijk proces nog sterker gestimuleerd en gefaciliteerd moeten worden dan nu al het geval is. Dat geldt nog steeds voor Nederland en is ook elders in de wereld een voorwaarde voor duurzame ontwikkeling. Daar komt nog bij dat de ontwikkeling van vrouwen bijdraagt aan de hoognodige stabilisering van de wereldbevolking en daarmee van de materiële druk op de fysieke aarde.

Laudatie

Het bestuur van het stichting Christelijk-Sociaal Congres kent de Adriaan Borstprij 2011 toe aan ir. Josine Westerbeek-Huitink voor haar inzet voor sociale gerechtigheid, voor haar verbinding tussen woord en daad.

De naamgever van de prijs, Adriaan Borst, was een christelijk sociaal bewogen ondernemer. Hij was lange tijd voorzitter van het Verbond van Protestants-Christelijke werkgevers, één van de rechtsvoorgangers van VNO-NCW.

Bij zijn afscheid als voorzitter richtte hij een fonds op ter ondersteuning van projecten gericht op christelijk sociale vorming.

In het convenant van 22 mei 2007 tussen de Stichting Adriaan Borst-fonds en de Stichting Christelijk-Sociaal Congres overwogen beide stichtingen dat de doelstelling van het Adriaan Borst-fonds beter kan worden bevorderd en gerealiseerd binnen de Stichting Christelijk-Sociaal Congres, die als doelstelling heeft: “een platform te bieden voor de gedachtewisseling ten behoeve van actualisering en stimulering van christelijk sociaal denken en handelen.”

Zodoende wordt nu de doelstelling van het Adriaan Borst-Fonds uitgedragen in de vorm van de Adriaan Borstprij, die wordt uitgereikt aan iemand die zich op bijzondere wijze actief heeft betoond op het terrein van christelijk-sociaal denken en handelen.

De prijs bestaat uit een aandenken in de vorm van een beeldje en een geldbedrag ter grootte van € 10.000,-.

De ontvanger van de prijs wendt het geldbedrag aan om één of meer initiatieven te steunen van organisaties, die met hun initiatieven een voorbeeldwerking hebben naar andere organisaties.

Josine Westerbeek-Huitink ontvangt de Adriaan Borstprijs 2011 voor haar inzet voor sociale gerechtigheid, voor haar verbinding tussen woord en daad. De kern van christelijk-sociaal denken is het dragen van persoonlijke verantwoordelijkheid. Josine Westerbeek-Huitink laat die christelijk-sociale instelling keer op keer zien in het werk dat zij doet.

Kenmerkend daarbij is dat zij kiest voor de zwakkere in onze samenleving. Niet om namens hem of haar op te treden, maar door mogelijkheden te scheppen waarbinnen mensen vanuit hun persoonlijke verantwoordelijkheid tot hun bestemming kunnen komen. Daarbij slaagt zij er telkens weer in om abstracte regelgeving te verbinden met gewone mensen en van uit hun perspectief een omgeving te scheppen waarbinnen rechtvaardigheid kan opbloeien.

In het begin van haar beroepsleven, als beleidsmedewerkster bij het CNV, richt zij zich op de gevolgen van de grote technologische veranderingen die onze samenleving kenmerken. Zij meent dat de mens daarbij centraal moet staan en technische veranderingen moeten dan ook altijd een menselijke maat hebben. Die opvatting droeg bij aan de acceptatie van technologische omwentelingen in de Nederlandse samenleving.

In het arbeidsmarktbeleid dat zij voorstaat en waarin zij een belangrijke rol speelt binnen de vakbeweging legt zij ook de verbinding tussen regelgeving en de mensen om wie het gaat. Zij verbindt zich daarbij met de zwakkere, neemt hun verantwoordelijkheid niet over maar ondersteunt hen om zelf verantwoordelijkheid te nemen. Daarbij is haar doel om

mensen in hun kracht te zetten en tot bestemming te laten komen. De positiekeuze is typerend voor het werk van Josine Westerbeek-Huitink en krijgt niet alleen vorm tijdens haar loopbaan bij het CNV, maar ook als zij vervolgens werkzaam is als manager bij Randstad.

Josine Westerbeek-Huitink speelt, als lid van de SER (1998 - 2005), een belangrijke rol in het tot stand brengen van een SER-advies over de toekomst van de WAO—jarenlang is de WAO een steeds pijnlijker probleem in onze samenleving. Mede door haar bestuurlijke inzet wordt het accent in de wetgeving verschoven van arbeidongeschikt naar arbeidsgeschikt dit vanuit de gedachte dat mensen niet mogen worden afgedankt, maar juist in hun kracht moeten kunnen komen. In de totstandkoming van dat advies, maar ook op tal van andere momenten, laat zij haar kernkwaliteit zien: het verbinden van mensen om in nauwe samenwerking met elkaar soms lastige en zelfs pijnlijke besluiten te nemen. Het is juist deze kernkwaliteit waaruit haar bijdrage aan sociale gerechtigheid blijkt, want het gaat haar niet om het compromis, maar om het haalbare met het oog op het welbevinden van mensen. Daarbij laat zij in de praktijk zien wat christelijk-sociaal denken betekent. Zij verbindt het woord met de daad door vanuit haar persoonlijk beleefde verantwoordelijkheid anderen te betrekken en te overtuigen. Een voorbeeld van christelijk-sociaal denken en doen voor anderen.

Josine Westerbeek-Huitink werkt, sedert oktober 2005, vanuit diezelfde houding als directeur van Wilde Ganzen, een organisatie die met oog voor mensen op kleine schaal problemen aanpakt en oplost. Ook hier legt zij het accent op persoonlijke verantwoordelijkheid. Binnen haar organisatie, maar vooral in het werk van die organisatie door partners in ons land en elders met elkaar te verbinden en te ondersteunen.

Blijkens haar missie wil Wilde Ganzen zowel hier in Nederland als in ontwikkelingslanden zoveel mogelijk mensen en middelen mobiliseren om met kleinschalige projecten de armoede in ontwikkelingslanden te bestrijden. Wilde Ganzen stelt met deze projecten kansarme mensen in staat om samen te bouwen aan een kansrijke toekomst.

Volgens de visie van Wilde Ganzen gaat er grote kracht uit van kleine projecten die een direct effect hebben op het leven van mensen in ontwikkelingslanden. Het eigenaarschap van projecten ligt op lokaalniveau in de ontwikkelingslanden zelf.

Kortom: de kracht van mensen hier en ginds is onontbeerlijk.

Het zal duidelijk zijn missie en visie van Wilde Ganzen de christelijk-sociale beweging uit het hart is gegrepen.

Naast haar werk bij Wilde Ganzen blijft Josine Westerbeek zich ook op andere gebieden van maatschappelijke zorg inzetten. Haar inzet voor mensen met kwetsbare posities blijkt o.a. ook voor haar inzet voor een passende toekomst voor werknemers in de WSW, waarbij haar inzet is deze mensen als volwaardige deelnemers aan onze samenleving tot hun recht te laten komen.

Zij doet dat onder meer als coördinator Pilots sociale werkvoorziening.

Al met al een christelijk sociale inzet van een niveau en creativiteit, die het toekennen van de Adriaan Borstprijs 2011 aan Josine Westerbeek-Hunink volledig rechtvaardigt.

Doorn, 24 augustus 2011

Eén helft van de prijs gaat naar de zorgorganisatie Abrona voor een deur naar het terras in Kasteel Woerden. 28 vaste bewoners, (jong-) volwassenen met een verstandelijke beperking, krijgen ondersteuning bij het wonen en kunnen zich ontplooiën op de dagbesteding in de *Theater Zaal der Kunsten*. De bewoners krijgen van Josien “een deur op de kasteelgewelven”.

De andere helft gaat naar watertankprojecten in Brazilië. In 2006 was dit het eerste project dat Josine Westerbeek-Huitink als kersverse directeur van Wilde Ganzen bezocht. Watertanks kunnen het verschil maken voor de gezondheid van mensen. Daarom ook nu geld voor de watertankprojecten in Brazilië.

- Dhr. W. Aantjes
 Dhr. H.M.I. Abbenhuis *NCRV*
 Mvr. N.M.T. Abelskamp *CNV Vakcentrale*
 Dhr. O. Albrecht *Oikocredit Nederland*
 Dhr. W.A. Althuis *Evangelische Alliantie*
 Dhr. J. Altling von Geusau *NS*
 Dhr. E.J. van Asselt *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*
 Dhr. C.H.R. Baggerman *RMU*
 Dhr. D. den Bakker *Besturenraad*
 Mvr. S. Baljeu *CNV Vakcentrale*
 Dhr. A.A. Balkema *CSR Academy*
 Dhr. P.J. Banis *CNV Onderwijs*
 Dhr. W.J. Berg *CNV Onderwijs*
 Dhr. C.L.J.M. van Beuningen *Socires*
 Dhr. P. Blokhuis *ChristenUnie*
 Mvr. F.J.E.M. Boddens *Hosang*
 Dhr. P.T.H. de Boer *CDA Gelderland*
 Dhr. J.J. Boersema *IVM-VU*
 Dhr. B. van Bokhoven *Moderamen van de Protestantse Kerk in Nederland*
 Mvr. M.L.S. Bolsius *Mariapoli Marienkroon (Focolare)*
 Dhr. E. Bosgraaf *CAB*
 Dhr. J.M. Bouterse *Stichting Exodus Utrecht*
 Mvr. M.I. Bouwknegt *CNV*
 Mvr. K. Bouwsma *CNV (Afd. Internationaal)*
 Dhr. J.W. van den Braak *VNO-NCW*
 Dhr. C. Bremmer *Ymca Nederland*
 Dhr. M.A.M. Breugelmans *CDA Roermond*
 Dhr. G.J. Buijs *Vrije Universiteit*
 Mvr. A.J. Bullens *Stichting Mariapoli Marienkroon*
 Dhr. P.A.G. Cammaert
 Mvr. F. Carrière *Texts.nu*
 Dhr. C.N.A.M. Claassen *Skanfonds*
 Dhr. D.J. Coehoorn *KracoConsult*
 Mvr. S. De Jong *Oikocredit Nederland*
 Dhr. K.P. Derks *Christelijke Sociaal Jongeren Congres*
 Dhr. H. van Deutekom *Christelijke Hogeschool Ede*
 Dhr. W.C.M.I. van Dijk *AOb/ Int-Bonaventura*
 Dhr. J.J. van Dijk *Leerstoel Christelijk-Sociaal denken (VU) / CSC betuur*
 Dhr. L. Dijkema *VNO-NCW*
 Dhr. H.P. Dijkema *IOpener Institute*
 Dhr. P.H.J. Dijkman *Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*
 Dhr. H.A. Dijkstra
 Dhr. G.C. Dijkstra *VVVF*
 Dhr. J.H. Doeven
 Mvr. G. Dolsma *VNO-NCW en MKB-Nederland*
 Dhr. P.W. Doop *Universiteit van*

Amsterdam / Hogeschool van Amsterdam

Mvr. M.E.M. Doorewaard *Associate*
Dhr. L.C. van Doorn *Alliander*
Dhr. A. Duffhues *ZLTO*
Dhr. P. van Duijvenbode *PhiladelphiaSupport*
Dhr. J.D.W. Eerbeek *Exodus Nederland*
Dhr. J. van Eijdsen *Accolade Zorggroep*
Dhr. W. Eikelboom *Secretaris CSC*
Dhr. J. Eikelboom *Perkus*
Strategie&Management
Mvr. G.N.A. Eikelenboom *Diaconaal Bureau*
CGK
Dhr. N. Eski
Dhr. P.J.H. Fey *CNV Publieke Zaak*
Dhr. J.D. Gardenier *CAB*
Mvr. J.D.C. Geel *Dagvoorzitter congres*
Dhr. J.J.A.M. van Gennip *Socires*
Dhr. J.W.M van Genugten *De levensboom*
Dhr. B.J.H. Godschalk *Chr. Hogeschool Ede*
Dhr. R. Goodijk *GITP en TiasNimbas Business*
School/Universiteit van Tilburg
Mvr. A.M. Goudriaan *NPVzorg*
Dhr. B. Goudzwaard *Geen*
Dhr. J. de Graaf *PCOB*
Dhr. R.H.J.M. Gradus *Wetenschappelijk Instituut*
voor het CDA
Dhr. H.K. Griffioen
Dhr. J.F. Groen *Stichting CSC*
Dhr. R.B.M Grotenhuis *Cordaid*
Dhr. D.A.C.A. Gudde *Raad van Kerken,*
Beraadgroep Samenlevingsvragen
Dhr. J.W. Gunnink *Fluger*
Dhr. J.M. van Haaften
Mvr. M. Haak-Griffioen
Dhr. J. de Haan *CNV Publieke Zaak*
Dhr. J. Haeck *Haeck advies en consultancy*
Dhr. J. Hafkamp *CNV Publieke Zaak*
Dhr. T.W. Hardjono *CSR Academy*
Dhr. L. Hartveld *FNV*
Dhr. J.J. Hasselaar *Christelijke Agrarische*
Hogeschool
Dhr. G.R. Haveman *Independent Agricultural*
Consultant
Dhr. P. Hazenbosch *CNV*
Dhr. R. Heij *Perspectief, ChristenUnie-jongeren*
Mvr. J.A. Hekstra *PCOB*
Dhr. P.G.A.M. Hemels *Hemels van der Hart*
Dhr. B.A. Van Heusden *World Organization of*

Workers

Dhr. F.A.M. van den Heuvel, van den *Delta*
NV/ CDA WI bestuur
Mvr. J.M. Hinten-Nooijen *Tilburg University -*
Academic Forum
Mvr. E.C. Hoentjen *CDA Partijbureau*
Dhr. L.A. van Homoet *SBI Beheer BV*
Mvr. A. Hoogenkamp *Protestantse Kerk*
Amsterdam
Dhr. J. Hoogland *Vrije Universiteit Amsterdam*
Dhr. G.F. Hooijer *Stichting Rotterdam*
Dhr. M. Hordijk *CNV Vakcentrale*
Dhr. G. Horst *CNV Onderwijs*
Mvr. J.Tj. van den Hul
Mvr. H.M.C. Hulsebosch *Skanfonds*
Dhr. N.H.M. van Jaarsveld *CDA Basisgroep*
Sociale Zekerheid
Dhr. H. Jochemsen *Vereniging Prisma*
Dhr. A.E. de Jong *CDA*
Dhr. A. de Jong
Dhr. J. de Jong *European Christian Political*
Foundation
Dhr. W. de Jonge *Attendo Uitvaartzorg*
Dhr. J. de Jonge *CNV Onderwijs*
Dhr. H.J. Kaiser *Voorzitter stichting Christelijke*
Sociaal Congres
Dhr. E.M. de Kam *Youth for Christ*
Dhr. H.J.A. van de Kamp *Brabants-Zeeuwse*
Werkgeversvereniging (BZW)
Dhr. A.A. Kars *Reliëf, christelijke vereniging van*
zorgaanbieders
Mvr. W.J.V. van Katwijk *OUDERS & COO*
Mvr. A. van de Kerk - van Stek *EO Metterdaad*
Mvr. K.M.M.E. Keybets *CNV Vakcentrale*
Dhr. H.K. Klamer *VNO-NCW*
Dhr. H.P.A. Knops *Wetenschappelijk Instituut*
voor het CDA
Dhr. L.B. Kobes *Sportservice Overijsel*
Dhr. P.J. Koeslag *Paul Koeslag BTA*
Mvr. S.H. Koning *CPS Onderwijsontwikkeling*
en advies
Dhr. J. Kooij *Evangelische Omroep*
Dhr. D.J. Koops *Sbi training & advies*
Dhr. B.M. Koops *SBI*
Dhr. A.J. Koppejan *CDA Tweede Kamerfractie*
Dhr. G.J.N. de Korte *Bisdom Groningen-*
Leeuwarden
Dhr. R.Q. Kowwijzer *Protestantse Kerk*

Nederland

Dhr. T.P.G. Kralt *AWEPA*
Dhr. A.A. Kramer *ZZg*
Mvr. J.C. Krijt *CNV Onderwijs*
Dhr. P.J.M. Kuijper *Condaïd*
Dhr. W. Kuiper *Besturenraad*
Dhr. L. La Riviere *CNV KUnst & Cultuur*
Dhr. J.P.R.M. van Laarhoven
Mvr. C.T.A. Lieshout *Reliëf*
Dhr. M.H.J. Limmen *CNV*
Dhr. L.A. van der Linden *Werkgroep Kerk & Werk Den Haag*
Dhr. E.A.F. Litamahuputty *CNV Internationaal*
Dhr. T.H. Lubbers *CNV Publieke Zaak*
Mvr. C. Ludikhuizen *Passage christelijk-maatschappelijke vrouwenbeweging*
Mvr. M Luyer *MLI Intermanagement BV*
Dhr. A.J. Maat *LTO Nederland*
Mvr. M. Martens *Eerste Kamer*
Mvr. I.M. van de Mast-Veenendaal *Passage christelijk-maatschappelijke vrouwenbeweging*
Dhr. L. Meijer *CNV Vakcentrale*
Dhr. K. Mink *Mink advies*
Dhr. H. van der Molen *Christelijk Sociaal Jongeren Congres*
Dhr. P.J.M. Monchen *Vincentius Vereniging Nederland*
Mvr. M. Morsink *CNV Vakcentrale*
Dhr. J.F. van Mossel *Stichting Protestants Christelijke Woonzorg Unie Veluwe*
Dhr. IJ. Muilwijk *CNV Jongeren Partijbureau*
Dhr. P.L.J.M. Nelissen *World Organisation of Workers*
Dhr. C. Nieuwenhuijse *Kenniscentrum voor Waarden*
Dhr. K. Nieuwerth *Raad van Kerken in Nederland*
Dhr. M. Nijlant *CNV Vakcentrale*
Dhr. G. Nijmeijer *Stichting PCBO Apeldoorn*
Dhr. B.F. Nitrau *In gesprek*
Dhr. D.P. Noordhoek *Northedge*
Dhr. J.G. van Norel
Dhr. A.M. Oostlander
Dhr. A. Oegema *MKB NL*
Dhr. H.M. Oevermans *Christelijke Hogeschool*

Ede

Dhr. A.C. Olde *CDA Hilversum*
Dhr. J.W. Oolbekkink *SBI training en advies*
Dhr. J. van Oort *PCBO Delft e.o.*
Dhr. M.F.M. Oortwijn *CNV Onderwijs*
Dhr. P. van Oosten *Diaconie Amsterdam*
Dhr. P.I.W. Oudenaarden *CNV Publieke Zaak*
Dhr. F.J. Paas *Divosa*
Mvr. G.R. Peetoom *CDA*
Dhr. W. Petersen *CNV Internationaal (vrijwilliger)*
Dhr. F.A. Petter *Gemeente Woudrichem*
Dhr. O. Pol *PCOB*
Dhr. P.P.A. van der Priem *SBI Training & Advies*
Dhr. B. Radix *CNV Internationaal (vrijwilliger)*
Dhr. R.J. Rijnbende *UnieNzgv*
Dhr. A.N. Rook *Christennetwerk|gmw*
Dhr. R.J. Rotshuizen *CNV Dienstenbond*
Dhr. A. Rouvoet
Dhr. D. de Ruiters *Accolade Zorggroep*
Mvr. I. van Ruler *CNV onderwijs (commissie identiteit)*
Mvr. J. Saarloos *SBI*
Dhr. H.C. van der Sar *Protestantse Theologische Universiteit (PThU)*
Dhr. H.R. Schaafsma *Cgmw*
Dhr. P. Schalk *RMU*
Dhr. R.A. Scholma *De Verre Naasten*
Dhr. W. Schoonen *Trouw*
Mvr. W.P.A. van der Schoot *Hella van der Schoot, Organisatie & Communicatie*
Dhr. G.H. Schuil *Oikos*
Dhr. J.W. Schut *PCBO Delft e.o.*
Dhr. G.J. Segers *Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie*
Dhr. R. Seldenrijk *NPV Zorg voor het Leven (Ned. Patiënten Vereniging)*
Dhr. H.J. Slendebroek *EO*
Dhr. J.T. Slok *CNV Vakmensen*
Dhr. J. Smit *CNV Vakcentrale*
Mvr. K.H. Sommer - de Vries *CNV Onderwijs (commissie identiteit)*
Dhr. K.I. van Splunder *PCOB*
Dhr. C.J.M. van der Stappen
Dhr. R. van Steden *Vrije Universiteit, FSW, Bestuurskunde*
Mvr. A. M. Stegenga *Reliëf, christelijke vereniging*

- van zorgaanbieders*
- Mvr. H.J. van de Streek *St. voor Christelijke Filosofie*
- Dhr. A.M.A. Struyk *Eem Advies*
- Dhr. D. Swagerman *CNV Dienstenbond*
- Dhr. A.H.A Sytsma
- Dhr. A.P. Tack *St. Kerk en Wereld*
- Dhr. J.L.M. Tersteeg
- Dhr. C.J.C. Timmer *Exodus*
- Dhr. K.R. Tinga *Kerk in Actie/Raad van Kerken*
- Mvr. H. Tjalma
- Dhr. M.B. Tol *Bert Tol Bureau Arbeidsrecht*
- Dhr. J.P. van den Toren *Birch Consultants*
- Dhr. T. Tromp *Reliëf, christelijke vereniging van zorgaanbieders*
- Dhr. C.G.W. Uylant *GIDSnetwerk*
- Mvr. W.J. Vader-Lagerweij
- Mvr. M.G.B. Vanderkaa *Mensen met een Missie*
- Dhr. A.Z. de Velde Harsenhorst *SBI, training en advies*
- Dhr. W.J.G. Verschuren *Zin in werk ; Beweging van Barmhartigheid*
- Dhr. M. Verweij *ICCO*
- Dhr. D.E. C.J.G.M. Vet *Ver. van Nederlandse Gemeenten*
- Dhr. C.J. Visser *Nederlands Bijbelgenootschap*
- Dhr. J. de Visser
- Dhr. S. Visser *CNV Vakcentrale*
- Dhr. B. Vonk *Wartburg College*
- Mvr. M.A. Vonk
- Mvr. C.A. Voorham *Stichting Leger des Heils Welzijns- en Gezondheidszorg*
- Dhr. H. Vossen *Dienst Kerk en Samenleving*
- Dhr. M.J.A.M. Vrieling *SBI training & advies*
- Dhr. J.M. de Vries *Directeur MEE Nederland / Lid Db.St.Cbr. Pers*
- Dhr. P.H. de Vries *SKIN-Rotterdam*
- Dhr. A. Vroon *Socires*
- Dhr. A.P.F. de Waal
- Dhr. J.J.C. van de Waerdt *SGP-jongeren*
- Dhr. W. Wassenaar *Besturenraad*
- Mvr. E.M. van Waveren *Ouders & Coö*
- Mvr. H.A.C. Weigand-Timmer *GIDSnetwerk*
- Mvr. E.J. van der Wel *ICCO*
- Dhr. J.G.J.M. Wennink *Stichting Thomas More*
- Mvr. J.M.J.C. Westerbeek-Huitink *Wilde Ganzen*
- Mvr. R.G. Westerlaken-Loos *Gemeente Lopik*
- Dhr. J. Westert *WI ChristenUNie*
- Dhr. J.D.J.T. Wienen *RKK*
- Dhr. T.A.J.M. Wierema *R.k. spiritueel centrum de boskant*
- Dhr. A.A. van Wijngaarden *CNV Vakmensen*
- Mvr. J.N. Willemsma *Ouders & Coö*
- Dhr. H. Willigenburg *Algemene Onderwijsbond*
- Dhr. G.J.M. van Wissen *Centrum voor de Sociale Leer van de Kerk*
- Mvr. C.M. Wortmann-Kool *Lid Europees Parlement*
- Dhr. R. van der Woud *CNV Vakcentrale*
- Dhr. T.A.G. Zeldenrust *Stichting Present Nederland*
- Dhr. D. Zwaneveld *Kalsbeek College*